

”MAN KOMMER LÅNGT MED SUNT FÖRNUFT OCH TREVLIIG INSTÄLLNING”

– EN JÄMFÖRANDE STUDIE OM
PEDAGOGERS SYN PÅ HBTQ I FÖRSKOLAN

Grundnivå
Pedagogiskt arbete

Carolina Hjertkvist
Sara Lindberg

2018-FÖRSK-G108

HÖGSKOLAN I BORÅS

Program: Förskolläroprogrammet för pedagogiskt verksamma
Svensk titel: "Man kommer långt med sunt förnuft och trevlig inställning" – en jämförande studie om pedagogers syn på hbtq i förskolan
Engelsk titel: "Common sense and a nice attitude gets you far" – a comparative study of educators' views on lgbtq in the preschool setting.
Utgivningsår: 2018
Författare: Carolina Hjertkvist, Sara Lindberg
Handledare: Kristina Bartley
Examinator: Anita Eriksson
Nyckelord: hbtq, förskola, jämlikhet, normer

Sammanfattning

I den här studien undersöks hur pedagoger arbetar med hbtq-frågor i förskolans verksamhet. I Sverige finns ett fåtal hbtq-certifierade förskolor och syftet med studien är att belysa hur hbtq-certifierade pedagoger arbetar i jämförelse med pedagoger som inte är certifierade. Studien belyser pedagogers kunskaper, förhållningssätt och arbetssätt kring hbtq-frågor i arbetet med att främja likabehandling. Jämställdhetsarbete ska enligt förskolans styrdokument vara en ständigt pågående process i förskolan. I takt med att olika typer av familjekonstellationer ökar, behöver personal i förskolan öka kunskaperna kring hbtq-frågor och normer för att kunna bemöta alla familjer på ett inkluderande sätt. En kvalitativ metod i form av två fokusgruppsintervjuer har använts för att besvara vårt syfte och frågeställningar. Resultatet från fokusgruppsintervjuerna visar i likhet med tidigare forskning att det är viktigt att ha kunskap om hbtq-frågor för att kunna bedriva en verksamhet där alla familjer känner sig representerade och inkluderade. Den största skillnaden vi sett i vår studie är att de certifierade pedagogerna gav mer uttömmande svar och uttryckte ett mer medvetet arbets- och förhållningssätt än de icke-certifierade. De icke-certifierade pedagogerna beskriver att arbetet kring hbtq-frågor kan se olika ut på förskolans respektive avdelningar och att de inte har ett gemensamt arbets- och förhållningssätt.

Abstract

This study examines how educators address matters regarding lgbtq issues in the preschool setting. There are a number of lgbtq-certified preschools in Sweden and the aim of this study is to compare how certified and non-certified educators differ in their approaches. The study highlights educator's knowledge of, and approaches to handling lgbtq issues in their work towards promoting equality. According to preschool guidelines, the work for equality should be a continuous process. Given the increasing prevalence of non-nuclear families, preschool staff need to further their understanding of matters regarding lgbtq issues and norms in order to treat all families in an inclusive manner. A qualitative approach using two focus groups has been used to answer our research question. The findings from the focus groups show, in accordance with previous research, that awareness of lgbtq issues is important for preschools to ensure all families feel represented and included. The biggest difference found in this study between certified and non-certified educators was that the former were able to give more comprehensive answers and showed evidence of a more deliberate approach towards working with lgbtq issues. Non-certified educators described the work surrounding lgbtq issues as non-uniform across the different sections of the preschool and lacking a common approach.

INNEHÅLL

INLEDNING	4
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	5
FÖRTYDLIGANDE AV BEGREPP	5
SVENSK HBTQ-HISTORIA	6
BAKGRUND	8
Könsnormer	8
Könsidentitet	9
Heteronorm och kärnfamiljsnorm	10
Normkritiskt och inkluderande arbetssätt i förskolan	11
Förskolans ansvar kring likabehandling	14
Sju diskrimineringsgrunder	14
TEORETISK FÖRANKRING	15
METOD	16
Vetenskapsteoretisk ansats.....	16
Val av metod	16
Intervjuguidens utformning	17
Urval	17
Genomförande.....	18
Forskningsetik	19
Reliabilitet och validitet	20
Bearbetning samt analys av resultat	20
RESULTAT	21
Innebörd och arbete kring hbtq-frågor.....	21
Sammanfattning innebörd och arbete kring hbtq-frågor.....	22
Normer och inkludering	23
Sammanfattning normer och inkludering	26
Hbtq-frågor i likabehandlingsarbetet	27

Sammanfattning hbtq-frågor i likabehandlingsarbetet.....	28
Könsidentitet och genus.....	28
Sammanfattning könsidentitet och genus	31
Pedagogernas reflektioner kring hbtq-certifieringens betydelse	31
Sammanfattning pedagogernas reflektioner kring hbtq-certifieringens betydelse	32
Hbtq-utbildningens påverkan på arbetssättet	33
Sammanfattning hbtq-utbildningens påverkan på arbetssättet	33
Möjligheter och svårigheter med en hbtq-certifiering	33
Sammanfattning möjligheter och svårigheter	36
DISKUSSION	37
Resultatdiskussion	37
Innebörd och arbete kring hbtq-frågor	37
Normer och inkludering	39
Likabehandlingsarbete	39
Könsidentitet och genus.....	40
Hbtq-certifieringens betydelse.....	40
Möjligheter och svårigheter med hbtq-certifiering.....	41
Metoddiskussion.....	42
Didaktiska konsekvenser	42
Förslag till vidare forskning	43
REFERENSER	45
BILAGA 1	48
BILAGA 2.....	49
BILAGA 3.....	50

INLEDNING

Denna studie kommer att undersöka om, och i så fall på vilket sätt, verksamheten påverkas av en hbtq-certifiering i förskolan. Vi har valt att studera hur hbtq-certifierade förskolor arbetar i jämförelse med förskolor som inte är certifierade. Vi vill ta reda på om det finns skillnader i hur man arbetar med hbtq-frågor i de olika förskolorna och i så fall belysa och diskutera dessa. Vi ser vår studie som relevant, både i nutid och ur ett långsiktigt perspektiv. Olika typer av familjekonstellationer ökar och det är viktigt att personalen på förskolorna har kunskap i hbtq-frågor för att kunna bemöta dessa familjer på ett inkluderande och välkomnande sätt (Averett, Hedge & Smith 2017).

Det är omöjligt att tala om arbetet med hbtq i förskolan utan att resonera kring demokrati, diskriminering och jämlikhet, eftersom vi lever i ett samhälle där hbtq-personer fortfarande diskrimineras och behandlas annorlunda än heterosexuella (Ohlsson Sandahl 2015). Arbetet i förskolan har sin utgångspunkt i de styrdokument som staten tagit fram, bland annat *Skollagen* och *Läroplan för förskolan*. I läroplanen står bland annat att förskolan har i uppgift att lära barnen demokratiska värderingar, mänskliga rättigheter och alla människors lika värde. Läroplanen slår fast att inget barn i förskolan får diskrimineras eller kränkas på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning eller sexuell läggning hos någon anhörig (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016). I 6 kap. 10 § av *Skollagen* står att personal som får kännedom om att ett barn blivit kränkt måste anmäla detta till förskolechef eller rektor (SFS 2010:800). Att arbeta med jämställdhet och att motverka diskriminering i förskolan är således inte någonting frivilligt, det är obligatoriskt och ska vara ett ständigt pågående arbete. Wedin (2014) påtalar att arbetet med jämställdhet inte får försummas. Hon säger att det händer att dessa frågor åsidosätts då personal anser att de inte har problem med jämställdhet. Det är av stor vikt att personalen har kunskap om rådande könsnormer och hur könstillhörigheten har betydelse för barnens lärande, menar hon.

I Sverige finns det idag färre än tio förskolor som genomfört en hbtq-certifiering. Utbildningen som ges inför hbtq-certifieringen syftar till att förskolans personal ska få större förståelse och inblick i samhällsnormer och hbtq-frågor för att därigenom kunna bedriva en inkluderande verksamhet med fokus på likabehandling och bemötande. Utbildningens fokus ligger på hur hbtq-personers livsvillkor ser ut, vad det finns för normer kopplade till kön och sexualitet, samt vad det innebär att ha ett hbtq-kompetent bemötande. Enligt RFSL får man genom deras hbtq-certifiering verktyg för att systematiskt kunna arbeta med likabehandling, bemötande och mänskliga rättigheter (RFSL 2018).

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med föreliggande studie är att undersöka hur hbtq-certifierade förskolor arbetar med hbtq-frågor i sina verksamheter för att främja jämlikhet och likabehandling i jämförelse med icke-certifierade förskolor. Syftet har konkretiserats i följande frågeställningar:

- Hur resonerar de tillfrågade pedagogerna om normer och värderingar kring hbtq-frågor?
- Hur beskriver de tillfrågade pedagogerna att de arbetar med hbtq-frågor i verksamheten för att främja jämlikhet?
- Hur arbetar de tillfrågade pedagogerna kring könsidentitet och genus i verksamheten för att främja jämlikhet?
- Vilka likheter respektive skillnader avseende arbetet med hbtq, könsidentitet och genus finns mellan de olika förskolorna?
- Hur resonerar de tillfrågade pedagogerna om hbtq-certifieringens betydelse, dess möjligheter och svårigheter samt dess påverkan i verksamheten?

FÖRTYDLIGANDE AV BEGREPP

Nedan presenteras några centrala begrepp som varit särskilt viktiga i vår studie.

HBTQ: ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner och personer med queera uttryck och identiteter (RFSL 2018).

Homosexuell: en person som kan bli förälskad eller känna sexuell dragning till personer av samma kön (RFSL 2018).

Bisexuell: en person som har förmågan att bli kär eller känna sexuell dragning till personer oavsett kön (RFSL 2018).

Transperson: en person som ifrågasätter den könstillhörighet hen fått vid födseln. Det kan också handla om att man inte betar sig efter hur gällande normer menar att personer med ett visst juridiskt kön ska vara (RFSL 2018).

Queer: en person som ifrågasätter heteronormen. Det kan också innebära att man inte vill identifiera sig med något specifikt kön eller sexualitet (RFSL 2018).

Jämlikhet: Alla människor, oberoende av exempelvis kön, sexualitet, bakgrund, ålder, funktionalitet, värderingar med mera har samma värde och blir behandlade på samma sätt. Alla har lika skyldigheter och rättigheter, samt lika möjligheter till makt (Ohlsson Sandahl 2015).

Genus: uppfattningar, förväntningar och normer kopplat till vilket biologiskt kön en människa har. Vad som anses manligt respektive kvinnligt i det samhälle vi lever i (Ohlsson Sandahl 2015).

SVENSK HBTQ-HISTORIA

Då hbtq-frågor länge varit ett tabubelagt ämne och många människor än idag upplever trakasserier och diskrimineringar på grund av sin sexuella läggning, har vi valt att ha med ett avsnitt om hur hbtq-personer har behandlats genom historien.

Kyrkans moralvärderingar har historiskt sett haft påverkan på lagstiftningen. Det var enligt guds mening förbjudet för personer av samma kön att ingå äktenskap. Äktenskap mellan man och kvinna var helgat av gud. Sexualitet mellan personer av samma kön ansågs som kriminella handlingar. 1608 stiftades en lag om förbud mot sexualitet mellan män. Män som utfört sexuella handlingar med varandra kunde dömas till döden. Samkönad sexualitet och könsöverskridare var svårt att upptäcka då det exempelvis var vanligt under den här tiden att man delade säng för att hålla värmen. Det ansågs inte heller att samkönad sexualitet förekom och därför pratades det inte om det (Norrhem, Rydström & Winkvist 2015).

Kungamakten minskade och riksdagen stod för landets styre i början av 1700-talet. Trots att även prästerskapets makt minskade styrde kyrkan stort över människors liv. Lagen som stiftades 1608, med förbud mot sexuella handlingar män emellan kom att ändras år 1734. Förbudet togs bort i hopp om att färre skulle syssla med det. Resultatet blev dock inte vad man hoppats på så år 1864 återupptogs förbudet på nytt (Norrhem, Rydström & Winkvist 2015).

År 1874 förekommer ordet "homosexualitet" för första gången på svenska, då i översättningen av en tysk läkarbok. I början på 1900-talet trodde läkare att de kunde bota manlig homosexualitet genom testikeltransplantation och det gjordes flera försök på män för att se om deras homosexuella känslor minskade efter att de fått nya testiklar. Under större delen av 1900-talet var den mest förekommande förklaringen till homosexualitet obalans i hormonerna (Norrhem, Rydström & Winkvist 2015).

I de flesta länder var endast manlig homosexualitet olaglig, men Sverige tillhörde ett av få länder där det, i och med 1864-års lagstiftning, var brottsligt att begå homosexuella handlingar oavsett om du var man eller kvinna och kunde då dömas till straffarbete. Trots detta åtalades nästan uteslutande män för otukt före 1944. Mellan åren 1880 och 1944 åtalades mer än 1400 män och endast tio kvinnor för att ha utfört homosexuella handlingar. Samtliga kvinnor åtalades för övergrepp av minderåriga och inte för homosexualitet mellan vuxna. 1944 skrevs dock lagen om och homosexuella relationer var inte längre brottsligt. Efter 1944 var det endast straffbart med homosexuella handlingar med personer under 18 år, eller under 21 år om det ansågs vara ett beroendeförhållande (Norrhem, Rydström & Winkvist 2015). Först 1978 ändrades i Sverige åldersgränsen för sexuell myndighetsålder till 15 år även för homosexuella relationer. I samband med detta påbörjades en utredning för att synliggöra diskriminering mot homosexuella i den svenska lagstiftningen. Denna utredning pågick till 1984 (Ewald 2017).

Sverige var det första land i världen som gav myndiga personer laglig rätt att genomgå en juridisk könskorrigering (Frisén, Rydelius & Söder 2017). Lagen infördes 1972 och det krävdes att personen var svensk medborgare, ogift och steril. Tvångssterilisering förekom vid könskorrigering fram till 2013 då lagen ändrades (Ewald 2017).

Under 1970-talet arbetade RFSL aktivt för att homosexualitet inte längre skulle klassas som en sjukdom av Socialstyrelsen utan att få någon respons. Många homosexuella var upprörda

över att bli ignorerade och den 29 augusti 1979 ockuperade mellan 30 och 40 aktivister trappuppgången i Socialstyrelsens lokaler för att få dåvarande generaldirektör Barbro Westerholm att lyssna till vad de hade att säga. Dessutom ringde flertalet personer in till Försäkringskassan för att sjukskriva sig och kräva sjukersättning för sin homosexualitet. Den 19 oktober samma år ändrade Socialstyrelsen sitt sjukdomsregister och homosexualitet klassades inte längre som en sjukdom (Hemlin 2017).

Från och med 1 januari 1995 fick homosexuella par ingå registrerat partnerskap i Sverige. Registrerat partnerskap innebar ungefär detsamma som äktenskap, men en stor skillnad var att dessa inte fick utföras i kyrkan, utan skulle instiftas av en civil myndighet (Malmquist, Hanner & Lundberg 2017). 1 maj 2009 upphävdes lagen om registrerat partnerskap och äktenskapsbalken ändrades så att den även innefattade samkönat äktenskap (RFSU 2018). Sedan 2003 får samkönade par ansöka om adoption enligt svensk lag och år 2005 ändrades lagen så att lesbiska par i Sverige har rätt till assisterad befruktning, alltså inseminering eller provrörsbefruktning (Lundberg, Malmquist & Wurm 2017). Innan dess var det vanligt att lesbiska par åkte utomlands för att få hjälp med befruktning av donerad sperma. 2016 blev det också lagligt för ensamstående att i Sverige få hjälp med assisterad befruktning (Henkel & Tomičić 2017).

BAKGRUND

Det finns endast ett fåtal verifierade svenska studier inom ämnet som vi kunnat använda oss av, därför drar vi paralleller till en australiensisk och två amerikanska studier. Övrig litteratur har vi kommit i kontakt med genom att bland annat få hjälp av bibliotekarier, samt via referenslistor i litteratur vi tagit del av.

Vi har valt studier som presenterar och diskuterar olika normer som råder i samhället och hur genus konstrueras ur olika aspekter. För att kunna analysera normer, behöver vi reda ut vilka normer som finns och vad det innebär. Vi har använt oss av Skolverket och Diskrimineringsombudsmannen (DO) för att beskriva förskolans uppdrag i fråga om arbetet kring likabehandling för att främja jämlikhet. Vi anser att dessa studier är relevanta i vår undersökning då vi kan dra paralleller till vad vi kommit fram till utifrån vårt syfte och frågeställningar.

Könsnormer

Normer kan vara både skrivna och oskrivna regler (Ohlsson Sandahl 2015; Salmson & Ivarsson 2015). Ohlsson Sandahl (2015) delar upp normer i tre grupper; juridiska, nedskrivna och sociala normer. De juridiska normerna innefattar lagar och förordningar och avgör vad som är lagligt respektive olagligt. Nedskrivna normer kan innefatta exempelvis regler i ett klassrum, tvättstuguregler eller att den som är sist släcker ljuset. Sociala normer är det beteende som anses vara det vanliga i en grupp, ett förväntat beteende, sådant som "alla bara vet". Det kan exempelvis handla om att en säger "tack för maten", att en inte petar i näsan offentligt eller att en hör av sig om en inte kommer i tid till ett avtalat möte.

Normer är det sätt som de flesta människor i en grupp beter sig på och det är först när någon bryter mot dem som de synliggörs (Salmson & Ivarsson 2015; Wedin 2014). Det finns alltid två sidor av normen, det som anses vara normalt och det som ses som avvikande. För att kunna visa på vad som är ett önskvärt beteende, måste det avvikande beteendet pekats ut. Detta innebär att det är en fördel att befinna sig innanför normen och en nackdel att stå utanför den (Salmson & Ivarsson 2015; Wedin 2014). Den som följer normen har oftast privilegier, då den anses uppföra sig "som man ska" (Ohlsson Sandahl 2015). Det är då normbrytande människor ses som avvikande och annorlunda som diskriminering, trakassering och mobbning uppstår. Synen på normen skapar hierarkier där de som följer normen står högre upp i rang och på så vis också har mer makt än de som står utanför normen (Salmson & Ivarsson 2015).

En människas kön brukar delas in i fyra kategorier. Det biologiska könet, det juridiska könet, det sociala könet samt det mentala eller själsliga könet (Ohlsson Sandahl, 2015; Salmson & Ivarsson 2015). I Sverige och i de flesta andra länder i världen finns idag endast två juridiska kön; manligt och kvinnligt kön. Detta trots att många människor inte upplever sig tillhöra något av dessa kön. I Sverige tilldelas barn det juridiska könet efter födseln, utefter sitt biologiska kön. Det juridiska könet anges i den näst sista siffran i en individs personnummer. Manligt kön ges en udda siffra medan kvinnligt kön tilldelas en jämn siffra (Ohlsson Sandahl 2015). Det sociala könet är det som ofta kallas genus. 1988 introducerade Yvonne Hirdman ordet "genus" (efter det engelska ordet *gender*) i Sverige. Könstillhörighet är inte detsamma som genus. Hirdman menar att kön är något man föds till, man föds med manliga eller

kvinnliga könsdelar, medan genus är någonting som skapas utefter kultur, normer och föreställningar (Hirdman, 1988). För att skilja på kön och genus, används orden *feminin* och *maskulin*. Dessa termer är socialt eller kulturellt skapade i olika sammanhang (Nationella sekretariatet för genusforskning 2016). Genus innebär alltså de uppfattningar som människor har gällande vad som anses som kvinnligt och manligt. Dessa föreställningar är inte bestående, utan formas och förändras under tid (Ohlsson Sandahl 2015; Wedin 2014). Det mentala eller själsliga könet är det kön en person uppfattar sig själv som (Ohlsson Sandahl 2015; Salmson & Ivarsson 2015).

Cispersoner kallas de personer som biologiskt, juridiskt, mentalt och socialt är ett och samma kön och som själva anser sig vara cispersoner, till skillnad från transpersoner där de olika könen skiljer sig åt. Cisnormen hör samman med tvåkönsnormen, att det endast finns manligt respektive kvinnligt kön. Den förutsätter att alla personer är cispersoner, att alla människor känner sig som det kön de fötts till (Ohlsson Sandahl 2015). Runt om i världen föds människor där det inte går att avgöra utifrån könsorganen vilket kön de tillhör. Dessa kallas i vardagligt tal för intersexuella. Inom vården används begreppet DSD (disorders of sex development) och mellan 0,5-1% av alla nyfödda barn beräknas ha DSD av något slag, men då det råder delade meningar kring vad som ska inkluderas i begreppet finns också ett stort mörkertal (Salmson & Ivarsson 2015). I de fall där barnen föds med atypiska könsorgan väljer läkarna ofta att operera barnen redan när de är mycket små så att de får en medicinsk och juridisk könstillhörighet tidigt i livet. Detta visar på att även medicinska beslut styrs av våra normer och kulturella värderingar (Nationella sekretariatet för genusforskning 2016). I en del länder, såsom Nepal, Australien, Indien, Nya Zeeland, Pakistan, Sydafrika och Tyskland finns ett tredje juridiskt kön (Frisén, Rydelius & Söder 2017). I Tyskland kan barn som föds med atypisk könstillhörighet bli kallad "könsneutral" i sitt födelsebevis. Det innebär att barnet själv kan avgöra sin juridiska könstillhörighet då det blivit äldre. Däremot är det inte möjligt i Tyskland att som vuxen byta till det tredje könet (Ohlsson Sandahl 2015).

Könsidentitet

Könsidentiteten är det kön som en individ upplever sig tillhöra (Ohlsson Sandahl 2015). Könstillhörighet är dock också till viss del skapat av samhället, då det är både juridiskt och medicinskt betingat (Nationella sekretariatet för genusforskning 2016). Vissa forskare menar därför att en person inte kan ha en viss könsidentitet från födseln, eftersom identiteter skapas utefter hur vi förväntas bete oss beroende på vilket kön vi tillhör (Lundberg, Malmquist & Wurm 2017). Lundberg, Malmquist & Wurm (2017) menar dock att de studier som gjorts på barn som fötts med könsorgan där det inte utseendemässigt går att avgöra om de är manliga eller kvinnliga, visar på att barnens könsidentitet och hur trygga de känner sig i den, bygger på både biologiska och sociala faktorer.

Den problematik en person som inte identifierar sig med det kön hen tilldelats vid födseln kan uppleva kallas könsdysfori (Lundberg, Malmquist & Wurm 2017). En person med könsdysfori kan bli diagnostiserad som transexuell, alltså att personen ser sig själv tillhöra ett annat kön än det biologiska och juridiska kön som hen fått vid födseln (Ohlsson Sandahl 2015). Även om det fortfarande är ovanligt, visar studier på att könsdysfori ökar bland både barn och vuxna. Barn som fått remiss till Astrid Lindgrens barnsjukhus på grund av könsdysfori har ökat från några enstaka år 2000 till 197 stycken år 2016. Vad detta beror på har ännu inte kunnat kartläggas men det finns spekulationer kring exempelvis miljöfaktorer, ökad tillgång till kunskap och vård, samt att frågor kring könsuttryck och könsidentitet

uppmärksammas på olika sätt i samhället. Ungefär 7% av alla pojkar och något färre flickor, upplevs ha ett beteende som inte ses som stereotypiskt för det egna könet. Det är också vanligt att barn uttrycker att de vill vara, eller säger att de identifierar sig som ett annat kön än sitt biologiska. Av de barn som diagnostiserats med könsdysfori i barndomen är det dock endast 20% som fortfarande anser sig tillhöra ett annat kön då de blir äldre. De flesta barn med könsdysfori identifierar sig istället som homosexuella i vuxen ålder (Frisén, Rydelius & Söder 2017).

Heteronorm och kärnfamiljsnorm

Salmson & Ivarsson (2015) betonar att heteronormen ofta förstärks på olika sätt i vuxenvärlden och förskolan. Det kan exempelvis handla om barnlitteratur eller filmer som endast behandlar heterosexuella relationer, att barn uppmuntras leka lekar som ”mamma, pappa, barn” eller att personalen tar för givet att föräldrarna är heterosexuella. Eidevald (2009) menar att studier pekar på att pedagoger ser på pojkar och flickor som olika grupper och med det varandras motsatser. Även Hellman (2010) tar upp diskussionen att barn bemöts olika och har olika förväntningar på sig utifrån vilket kön de tillhör. Pojkar anses vara livligare och mindre självständiga än flickor (Hellman 2010; Eidevald 2009). Forskning visar på att det finns en föreställning om hur en flicka och hur en pojke ”ska” bete sig, och att både barn och vuxna reagerar ifall någon uppträder utanför denna stereotypa ram. Detta synsätt leder till att barn förväntas trivas bättre tillsammans med andra av samma kön för att de är ”lika”. Senare i livet förväntas olikheterna istället attrahera och komplettera varandra (Eidevald 2009; Ohlsson Sandahl 2015; Lundberg, Malmquist & Wurm 2017).

Norrhem, Rydström & Winkvist (2015) menar att begreppet heteronormativitet påverkar vårt sätt att förstå och reflektera över vår omvärld. Begreppet både synliggör och osynliggör i olika avseenden. Det synliggör exempelvis motsatser som kvinnor och män, heterosexuell och homosexuell, normalt och onormalt. Karaktärerna i en teater eller film kan bestå av djur eller andra figurer, ibland med syftet att motverka stereotypa könsroller och förhållanden. I de fall där djuren ser likadana ut och det inte går att avgöra vilket kön eller förhållande de har sinsemellan, menar författarna att människor lätt faller in det traditionella tänkandet av vad som förväntas vara normen, alltså exempelvis mamma, pappa och barn. I sammanhang där vi ges möjlighet till fri tolkning begränsas vi oftast att se andra alternativ och faller in i det inlärdas tankesätt som då blivit normen. Begreppet osynliggör på så vis nya perspektiv och tankesätt.

Med heteronormen följer kärnfamiljsnormen som är en föreställning om att en familj ska bestå av en mamma, en pappa och barn som bor och lever tillsammans. Denna utesluter alla andra familjekonstellationer och exempelvis mor- och farföräldrar, kusiner eller bonussyskon ingår inte i kärnfamiljen. Då en familj är ett socialt och inte ett juridiskt begrepp, är det upp till individen att själv avgöra vem som tillhör sin familj. Begreppet förälder inte en juridisk term, utan de som har juridiskt ansvar för barnet kallas vårdnadshavare. I Sverige kan ett barn ha två vårdnadshavare, oavsett hur många personer som anser sig vara barnets föräldrar (Ohlsson Sandahl 2015). I Kanada är det juridiskt möjligt för barn att ha upp till fyra vårdnadshavare (Salmson & Ivarsson 2015).

Normkritiskt och inkluderande arbetssätt i förskolan

Normkritik innebär att synliggöra normer och att granska dem. Det handlar inte om en vilja att avskaffa normer, liksom en litteraturkritiker inte vill avskaffa all litteratur. Det handlar om att ta reda på vilka normer som är bra och vilka som skapar maktpositioner och diskriminering (Ohlson Sandahl 2017). Flera studier visar på att ett vanligt sätt att bemöta problem med mobbing och utanförskap i olika verksamheter är att människor som utgör majoritet, det vill säga normen, ska bli mer toleranta mot personer som tillhör minoritetsgrupper. Skolverkets rapport ”Diskriminerad, trakasserad, kränkt?” visar på att toleransperspektivet snarare påvisar avvikelser än att normalisera dem. Det skapar istället en maktposition då den som tillhör normen har makten att tolerera den som står utanför (Skolverket 2009). Målet med ett normkritiskt förhållningssätt är allas rätt till att vara olika, att alla ska få vara som de vill vara utan att bli diskriminerade, trakasserade eller på annat sätt bli orättvist behandlade (Salmson & Ivarsson 2015). Ingen människa får diskriminera, kränka eller på något annat sätt behandla någon illa. Detta är den värdegrund som läroplanen för förskolan vilar på och som ska genomsyra hela förskolans dagliga verksamhet (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016).

Alla förskolor är ålagda att arbeta med jämställdhet i sina verksamheter. Det är en viktig del i förskolans värdegrund. I läroplanen för förskolan (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016) står att “Omsorg om och hänsyn till andra människor, liksom rättvisa och jämställdhet samt egna och andras rättigheter ska lyftas fram och synliggöras i verksamheten”. Detta innebär att jämställdhetsarbete inte är någonting som ska förekomma i ett temaarbete eller liknande, utan det är ett ständigt pågående arbete som ska genomsyra den dagliga verksamheten.

Den statliga offentliga utredningen *Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete* (SOU 2006:75) visar på att den pedagogiska miljön påverkar hur flickor och pojkar beter sig och agerar i förskolan. Det visade sig att bland de förskolor som deltog i undersökningen där rummen var indelade i en given dockvrå och ett rum för klossar, bilar och actionfigurer, kunde pedagogerna se en tydlig uppdelning av flickor och pojkar i rummen. En pedagog menade att när ett nytt barn började på förskolan visste det med en gång vilket rum som passade dess kön. Efter observationer uppmärksammade flertalet förskolor i utredningen att den pedagogiska miljön ledde till att pojkar och flickor lekte separerade från varandra, i olika rum och med olika lekmaterial. Detta ledde till att pedagogerna valde att omorganisera förskolans inomhusmiljö och blandade upp materialen så att det fanns olika sorters material i alla rum. Efter ommöbleringen såg personalen att pojkar och flickor lekte mer tillsammans, att barnen lekte med mer varierat lekmaterial och att lekarna blev mer könsöverskridande. Flera pedagoger beskrev också att de gjorde små rum i rummen då de möblerade om på förskolan. I ett och samma rum kunde det då finnas en dockvrå, en bilhörna och en vrå med små plastdjur. Detta för att det skulle finnas avskildhet för dem som så önskar, men också en möjlighet till interaktion för de barn som vill det. Detta innebar att leken blev mer gränsöverskridande, menade personalen.

Eidevald och Lenz Taguchi (2011) menar att pedagoger ofta ser jämställdhetsarbete som att sträva efter könsneutralitet eller att barnen ska göra könsöverskridande val, exempelvis när det kommer till leksaker. Författarna menar att det finns könsstereotypiska leksaker och lekar och att personalen vill ”sudda ut” dessa stereotyper genom att låta pojkar leka typiska ”flicklekar” och tvärtom. De hävdar att det finns en risk att personalen vill att alla barn ska leka samma sorts lekar och att i dessa fall kollektivism ses som någonting positivt. Eidevald & Lenz Taguchi menar vidare att så länge barnen väljer något ”lagom otraditionellt” upplevs de som lämpliga. Att flickor kan bete sig som pojkar och pojkar som flickor är något som eftersträvas bland förskollärare, menar författarna. De menar vidare att det däremot inte finns

tecken på acceptans om barnen ser på sig själva som något annat än det biologiska könet, om de anser sig vara både flicka och pojke eller inget av det.

Burt, Gelnaw & Lesser, (2010) menar att det är lärarnas uppgift att se till att alla barn och deras familjer känner sig välkomnade och inkluderade i förskolan, men att så inte alltid är fallet. De hävdar att barn som kommer från hbtq-familjer ofta har ett lägre självförtroende än barn med heterosexuella föräldrar. Detta för att dessa familjer inte ses vara inom normen och därför osynliggörs. Författarna tar upp en historia om ett barn som säger sig avsky att ha två mammor, endast för att läraren alltid säger "ta med detta hem till era mammor och pappor". Omfattande studier visar att barn vars familjer har en god relation med förskolan presterar bättre både i skolan och socialt samt har bättre självkänsla. Detta till trots synliggörs inte regnbågsfamiljer. Det är också mycket vanligt förekommande, enligt författarna, att lärare förutsätter att alla barn i deras klass är heterosexuella. Författarna menar att lärarna genom detta antagande får homosexuella, bisexuella, transpersoner eller barn i regnbågsfamiljer att känna sig exkluderade. Vidare menar författarna att det är lärarnas ansvar att göra tillvaron på förskolan bättre för dessa barn och att det finns åtgärder att vidta för att de ska känna sig inkluderade. Genom att ha böcker, spel, pussel, dockor, sånger, affischer och foton som visar på olika familjekonstellationer kan lärarna se till att öka självkänslan och känslan av inkludering hos alla barn. De föreslår också att lärarna och barnen firar exempelvis "Familjens dag" eller "En person du älskar-dagen" istället för mors- och farsdag. Att samtala kring likheter och olikheter, samt att varje barn och pedagog får visa vilka som bor hemma hos sig är andra sätt att normalisera olikheter. Författarna till artikeln menar att det är av största vikt att lärarna har kunskapen om hur de ska bemöta barnen och talar på ett sätt som inkluderar alla barn. Om inte alla barn inkluderas, talar de på ett felaktigt sätt. Istället för att säga "ta med detta hem till era mammor och pappor" kan lärarna istället säga "ta med detta hem till era familjer" eller liknande.

Souto-Manning & Hermann-Wilmarth (2008) påtalar betydelsen av att använda sig av böcker som behandlar olika familjekonstellationer. De menar att den mesta barnlitteratur som används i förskolan och de tidiga skolåren är heteronormativ. Barnen ges därför heller inte någon möjlighet att uttrycka olika sorters könsuttryck eller sexualitet, enligt författarna. Souto-Manning är själv lärare och hade vid ett tillfälle ett barn med två mammor i klassen. Souto-Manning lade märke till att detta barn kände sig utanför, drog sig undan de andra barnen och helst höll sig intill läraren. För att uppmärksamma olika familjekonstellationer bestämde läraren att alla i klassrummet, inklusive läraren själv, skulle rita upp sin egen familj. Souto-Manning ritade då sin mamma och pappa samt sina två homosexuella morbröder. Inför klassen berättade Souto-Manning att hon hade en mamma och en pappa men att hon även räknade in sina morbröder till sin familj, eftersom dessa stod henne nära. Detta ledde till en diskussion i klassrummet där ett barn reagerade och tyckte att det var fel att ha två mammor eller två pappor. Flera av barnen påtalade då att de inte heller bodde med både mamma och pappa och det visade sig att det fanns flera olika familjekonstellationer bland barnen i klassen. Souto-Manning beslutade därefter att låna flera böcker som handlade om olika familjesituationer och prata om att familjer inte behöver se likadana ut för att fylla sin funktion. Efter att ha läst böckerna i klassrummet upplevde författarna att barnen blev mer öppensinnade och inte lika kritiska till familjer som inte ser ut som deras egna.

Averett, Hedge och Smith (2017) har i en amerikansk undersökning gjort en litteraturstudie på forskningsartiklar som gjorts utifrån familjer i samkönat äktenskap. Den äldsta artikeln skrevs för tjugosju år sedan och den senaste för fem år sedan. Samtliga artiklar berör ämnet hur personal i förskolan bör ta sig an hbtq-frågor, det vill säga hur förskolan ska kunna vara mer

delaktig och bemöta barn i olika familjekonstellationer, som exempelvis barn till föräldrar i samkönat förhållande. Studien visar att samkönade äktenskap har ökat i USA och fortsätter att öka i antal, vilket medför att personal i förskolans verksamhet behöver vara beredda på att motta dessa familjer på ett inkluderande och välkomnande sätt. Författarna kom fram till att personal behöver större insikt och kunskap om bland annat vilka lagar och förordningar som gäller för dessa familjer, samt att personal tillägnar sig större medvetenhet och ett objektivt förhållningssätt. Olikheter ska lyftas i förskoleverksamheten och synliggöras i exempelvis barnlitteratur. Studier har visat att karaktärer i barnlitteratur ofta är vita och heterosexuella och Averett, Hedge och Smith menar att det är bra med mer mångfald i böcker som används i verksamheten. Trots tidsspännet visar artiklarna snarlika resultat, nämligen förslag kring aktivt arbete mot mobbning och trakasserier som finns angivna i läroplanen. Resultaten visar även att endast ett fåtal studier över samkönade äktenskap har gjorts och att de i regel har innefattat kvinnliga par. Slutligen menar författarna att det krävs fler studier inom området. De kommer med förslag att intervjua personal i skolans verksamhet, såsom specialpedagoger, stödpersonal och rektorer (Averett, Hedge & Smith 2017).

Cloughessy och Waniganayake (2014) har gjort en metastudie från tidigare undersökningar gällande hbtq-frågor i ett flertal förskolor i Australien. Analysen visar att så sent som 1997 var det i Australien fortfarande brottsligt att bedriva homosexuella handlingar, män emellan. Detta resulterade i att lärare inte vågade ta upp ämnet med rädslan att skapa debatt, bli konfronterade och anklagade för att själva vara homosexuella och därmed riskera att bli av med jobbet. I artikeln diskuteras problem som att hbtq-frågor länge varit ett tabubelagt, eftersatt ämne och brister i att lärare inte är förberedda på att bemöta barn med samkönade vårdnadshavare. Lärare är rädda för att ta upp frågor som kan väcka nyfikna frågor hos barnen. Slutsatser de kom fram till är att verksamma i förskolan behöver lyfta fram och prata om hbtq genom att avdramatisera ämnet och föra öppna dialoger. Det behövs bredare kunskap genom utbildningar och tydligare riktlinjer i läroplanen. Det krävs tydligare strategier i arbetet med bemötandet av samkönade familjer, som handlar om gemensamt synsätt och reflektioner över uttryck och interaktion (Cloughessy & Waniganayake 2014).

Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe och Rubinson (2013) har gjort en amerikansk studie där författarna inledningsvis tar upp att det finns ett attitydproblem i det amerikanska samhället mot hbtq-personer. I skolan förekommer trakasserier mot de elever som går mot den så kallade normen trots att skolan arbetar med att skapa en positiv och öppen miljö vad avser könstillhörighet och sexuell läggning. Det behövs särskilda utbildningar för att lärare ska kunna hantera och ingripa när situationer av mobbning uppstår, samt minska fördomar. En stor undersökning gjordes med frågor som skickades ut till olika enheter, till omkring tusen olika individer innefattande lärare, kuratorer, psykologer och specialpedagoger. Mindre än hälften svarade på frågorna. Undersökningen, frågeformuläret baserades på teorin som kallas TpB (Theory of planned behavior). Teorin innebär att attityden hos en individ styr vilket beteende individen kommer att ha. Forskarna har nyttjat teorin för att komma fram till slutsatserna och fann att individens egen attityd är det som styr och den viktigaste utgångspunkten i arbetet med att eliminera trakasserier och mobbning. Forskarna menar att det är svårt att ändra ett beteende om inte attityden ändras. Förutsättningarna att nå framgång är att lärare har en positiv och bekräftande attityd för att kunna påverka elevernas. En individs attityd påverkas i sin tur av faktorer som författarna beskriver som den subjektiva normen, alltså personens egna åsikter om vad som är rätt och riktigt. Något som baseras på tidigare erfarenheter och påverkan från andra personer i den nära omgivningen. Resultatet visade att personalen i skolan saknar kunskaper och åtgärder i arbetet med att skapa en trygg skolmiljö åt hbtq-elever. En begränsning i tidigare forskning, samt ett relativt lågt deltagande av de

frågeformulär som lämnades ut i studien påverkade även resultatet.

Förskolans ansvar kring likabehandling

Förskolan är utbildningssamordnare och har därmed krav att arbeta med aktiva åtgärder i varje verksamhet exempelvis genom likabehandlingsplaner. Det betyder att förskolan ska bedriva ett förebyggande och främjande arbete genom att övertiden och fortlöpande arbeta i fyra steg, nämligen: undersöka, analysera, åtgärda, utvärdera/följa upp. Riktlinjer samt rutiner mot trakasserier ska arbetas fram gemensamt i verksamheten av både barn och vuxna och utbildningssamordnare ska löpande dokumentera arbetet (Diskrimineringsombudsmannen 2018).

Sju diskrimineringsgrunder

I Sverige finns sju diskrimineringsgrunder som omfattas av lagens diskrimineringsförbud. Dessa är kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder. Nedan förklaras hur dessa diskrimineringsgrunder beskrivs i den svenska lagen.

- Med kön menas att ingen får diskrimineras på grund av att hen är man eller kvinna.
- Könsöverskridande identitet eller uttryck innebär att en person inte får diskrimineras på grund av att hen på något sätt, exempelvis genom kläder, frisyrier eller kroppsspråk eller på annat sätt uttrycker sig på ett sätt som uppfattas som ett annat kön än det biologiska.
- Till etnisk tillhörighet hör exempelvis en persons nationalitet, etniska ursprung, hudfärg eller liknande.
- Med religion eller annan trosuppfattning menas exempelvis världsreligionerna samt andra trosuppfattningar som till exempel ateism eller agnosticism.
- Funktionsnedsättning innebär i diskrimineringslagen en individs bestående fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga hinder.
- De sexuella läggningar som definieras i diskrimineringslagen är heterosexualitet, homosexualitet och bisexualitet.
- Med ålder menas så länge som en individ har levt. Ingen person i Sverige får diskrimineras på grund av sin ålder. (Diskrimineringsombudsmannen 2018)

För att främja jämlikhet och likabehandling i förskolan är det viktigt att känna till och arbeta med alla diskrimineringsgrunder, då ingen får diskrimineras eller på något sätt behandlas på ett kränkande sätt oavsett kön, könsidentitet, ålder, etnisk tillhörighet, sexuell läggning, religion eller funktionsnedsättning (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016).

TEORETISK FÖRANKRING

Vi har i vår studie utgått från ett queerteoretiskt synsätt. Den har varit av betydande vikt för vår studie, då queerteorin i stort handlar om att ifrågasätta normer och varje persons rätt till att vara den hen är. Queerteorin har genomsyrat hela vår studie, då vi vill ta reda på hur pedagoger ser på normer, inkludering och hbtq-frågor i förskolan. Med hjälp av queerteorin har vi kommit fram till vår frågeställning, utformat vår bakgrund och kunnat föra vår resultatdiskussion.

Ordet *queer* kommer från engelskan och betyder egentligen annorlunda eller avvikande. Det har länge använts som ett nedvärderande för personer som bryter mot köns- och sexualitetsnormer, men kom sedan att användas bland homosexuella, bisexuella och transpersoner som ville göra ordet till "sitt" (Schei Jessen 2017).

Inom queerteorin ses kön och genus som någonting som är skapat utav sociala och kulturella värderingar (Schei Jessen 2017). Queerteorin tar avstånd från det normativa, alltså det som ses som naturligt och normalt, och menar att det inte finns något som är normalt eller onormalt samt att sexuell läggning är socialt skapat (Kulick, u.å). Queerteorin ifrågasätter heteronormen, varför heterosexualitet ses som det naturliga och eftersträvarsvärda sättet att leva på (Malmquist, Hanner & Lundberg 2017). Heteronormen är den norm som utgår från att heterosexualitet är det normala, rätta och förväntade (Ohlsson Sandahl 2015). Wedin (2014) menar att begreppet *heteronormativitet* är skapat av queerteorin. Heteronormativitet innefattar allt i vårt samhälle som skapar och värnar om att heterosexualitet ses som det som är riktigt, regelrätt och det naturliga sättet att leva på. Inom queerteorin finns synen att idealet i ett heteronormativt samhälle är ett heterosexuellt par som lever tillsammans i ett självvalt, kärleksfullt och monogamt förhållande där de känner en fysisk attraktion till varandra och helst har flera barn tillsammans (Wedin 2014).

Queerteori handlar om att ifrågasätta och problematisera normer, främst gällande könsroller, genus, sexualitet och relationer. En viktig ståndpunkt inom queerteorin är att identiteter är någonting som skapas utefter det samhälle vi lever i. De ideologier och normer som finns i vårt samhälle påverkar hur en individ upplever sig själv. En människas identitet är således inte medfödd, utan någonting som skapas med tiden och är under ständig förändring. Också könsidentitet och könsuttryck är föränderliga. Då normer förändras innebär det att också synen på vad som upplevs som manligt respektive kvinnligt, eller maskulint och feminint, reformeras (Schei Jessen 2017). Även inom förskolan anses att identiteter är någonting som utvecklas över tid samt att alla människors identiteter ska respekteras. Enligt läroplanen ska förskolan sträva efter att alla barn utvecklar och känner sig trygg i sin egen identitet samt ha förståelse för att alla människor är lika mycket värda, oavsett vilka de är (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016).

Judith Butler, som ses som en av de främsta förespråkarna till queerteorin, menar att människor inte betar sig som kvinnor eller män för att de känner sig så, utan att de uppfattar sig själva som kvinna eller man utifrån hur de agerar. Ett agerande måste vara upprepande för att det ska förefalla naturligt. Om handlingarna senare kommer att ändras och det nya beteendet återkommer till den grad att det förefaller naturligt, innebär det också att synen på kön och genus kan förändras med tiden (Malmberg, u.å). Feminint och maskulint beteende är till stor del imitationer av de normer som präglar det samhälle vi lever i och hur vi anser att kvinnor och män bör agera i olika situationer (Schei Jessen 2017).

METOD

Vi kommer här redovisa den metod som använts i studien.

Vetenskapsteoretisk ansats

Vi har valt att genomföra vår studie ur ett hermeneutiskt perspektiv då syftet med studien är att tolka insamlad data från fokusgruppsintervjuer och skapa en förståelse för hur pedagoger arbetar med hbtq-frågor i förskolans verksamhet. Resultatet av tolkningarna ska visa på om det finns likheter och/eller skillnader mellan hbtq-certifierade, respektive icke-certifierade pedagogers arbete i att främja jämlikhet och likabehandling. Hermeneutiskt perspektiv innebär att sätta sig in i andra människors situation genom att exempelvis tolka deras känslor, handlingar och upplevelser. Det handlar om att empatiskt förstå och inte bara kunna förklara någonting intellektuellt (Thurén 2007). Till skillnad från hermeneutiken handlar positivismen om att vetenskapligt förstå hur saker och ting hör samman, att fakta är sådant som kan bevisas, medan hermeneutik handlar om inkännande och empati (Thurén 2007). Detta innebär att verkligheten ur ett hermeneutiskt perspektiv kan förklaras som subjektiv, medan den ur ett positivistiskt perspektiv kan ses som objektiv. Inom positivismen får forskarna fram fakta genom mätningar, medan man inom hermeneutiken gör tolkningar och de som forskar på detta sätt vill få fram en förståelse utifrån det man kommit fram till (Thurén 2007). Då metoderna för studien är intervjuer krävs tolkning av resultatet. Vad som bör tas i beaktande är att tolkningar påverkas av sammanhanget, samt av tolkarens egna värderingar och förförståelse (Thurén 2007).

Val av metod

I den här studien används kvalitativ metod i form av intervjuer. I en kvalitativ metod tolkar och analyserar forskaren sitt inhämtade material och metoden blir därför mer subjektiv då forskaren själv har en viss påverkan på resultatet. Metoden utgår från människors individuella verklighetsuppfattningar, som skiljer sig åt beroende på vilka erfarenheter en individ har. Metoden är lämplig då studien endast omfattar ett fåtal deltagare där vi djupare vill ta reda på informanternas upplevelser och tolka deras sätt att resonera kring våra frågeställningar (Trost 2010). I en kvalitativ intervju finns givna frågeområden, men frågorna kan variera mellan intervjuerna utefter vilka svar som ges. Det är viktigt att lyssna in den intervjuades svar och ställa relevanta frågor utefter vad denne berättar, annars är det lätt att intervjun övergår i en strukturerad intervju. I en strukturerad intervju är frågorna fastställda innan intervjun påbörjas och inga fler frågor läggs till (Johansson & Svedner 2006). De kvalitativa halvstrukturerade intervjuerna består av ett fåtal större frågeområden, istället för en mängd små frågor. Listan med frågeområden fungerar som en guide genom intervjuerna där ordningen på frågorna kan anpassas efter den ordningsföljd respondenten väljer i samtalet. På det här sättet finns stort utrymme till att ställa följdfrågor och på så vis skaffa sig ett bredare perspektiv (Fejes & Thornberg 2009). Intervjuguiden är enbart till för intervjuaren och utformas med en struktur efter eget tycke, men med ett tydligt fokus (Trost 2010). Forskare bör ställa öppna frågor och låta intervjupersonerna utveckla sina svar utan tidspress för att undvika att intervjun styrs åt forskarens förförståelse och tidigare erfarenheter (Westlund 2009). Som intervjuare bör man vara försiktig med att ställa styrda frågor där informanten tror sig förväntas svara på ett visst sätt. Detta kallas förväntningseffekt. För att undvika detta bör intervjuaren istället be

informanten att berätta om sina personliga tankar eller erfarenheter (Johansson & Svedner 2006).

Intervjuerna har skett i två så kallade fokusgrupper, en grupp bestående av hbtq-certifierade pedagoger och en grupp med icke-certifierade pedagoger. Att valet föll på fokusgrupper beror på att vår frågeguide baseras på ett relativt avgränsat och utforskat ämne och vi vill ge deltagarna tillfälle att diskutera och argumentera sina åsikter i en fri diskussion, samt följa samspelet bland deltagarna (Dimenäs & Björkdahl Ordell 2007). Då intervjupersoner interagerar med varandra, delger tankar och åsikter, blir diskussionen djupare och både den som intervjuar och de som intervjuas kan ta till sig ny kunskap. Detta innebär att intervjupersonerna kan ändra sin ståndpunkt under tiden intervjun pågår, vilket kan ge spännande och intressanta intervju svar (Dahlin-Ivanoff & Holmgren 2017).

Intervjuguidens utformning

I utformningen av vår intervjuguide har vi utgått från metoden som Bryman (2011) beskriver. Vi har valt att dela in frågorna för att noga ange vilka fokus vi har på vår undersökning, även om ordningsföljden på frågorna under samtalen är ostrukturerade. Vi har delat in frågorna, vissa enbart till de certifierade pedagogerna och några enbart till de icke-certifierade pedagogerna. De gemensamma frågorna handlar om innebörden av hbtq-frågor, samt arbetssätt, normer och värderingar angående hbtq, könsidentitet och genus. Frågorna som riktats enbart till de certifierade pedagogerna handlar om hbtq-certifieringen, bland annat utbildningens innebörd för verksamheten, samt möjligheter och svårigheter som certifieringen medför. De icke-certifierade pedagogernas enskilda frågor handlar om vilka förkunskaper och tankar som finns angående RFSL:s hbtq-certifiering, samt vad en sådan utbildning skulle kunna betyda för verksamheten. Anledningen till att vi valt att ha några frågor som skiljer sig mellan fokusgrupperna är för att erfarenhet av och kunskap om hbtq-certifiering skiljer sig åt mellan de två grupperna.

Urval

Urvalet till studien har gjorts efter ett så kallat strategiskt urval där informanterna valts ut på grund av deras erfarenheter (Wibeck 2010). I Sverige finns idag färre än tio hbtq-certifierade förskolor (RFSL 2018). Av dessa har förskolechefen för en enhet med flera förskoleavdelningar kontaktats och hen valde sedan ut en förskollärare som kontaktperson. Efter ett möte med vår kontaktperson tillfrågades pedagogerna på enheten och en fokusgrupp om sex personer bildades av dem som ville delta. Urvalet gällande de icke-certifierade förskoleavdelningar som deltagit i studien föll på en enhet som lämpat sig geografiskt och som efter kontakt varit intresserad av att delta i studien. Förskolechefen ordnade att pedagoger från sex olika avdelningar kunde gå ifrån barngruppen under en och en halv timma för att delta i fokusgruppsintervjun. Innan kontakt med de tillfrågade förskolorna beslutades att alla informanter skulle vara pedagoger med en tillsvidareanställning i verksamheten. Vi har valt att inte särskilja någon speciell befattning hos informanterna då vi vill få en så bred bild som möjligt av hur arbetet kring våra frågeställningar ser ut i verksamheterna.

För att kunna få så uttömmande svar som möjligt i en fokusgruppsintervju, krävs att deltagarna känner att de vågar säga vad de tycker och tänker, att de har en gemensam och delad erfarenhet och att de interagerar med varandra (Dahlin Ivanoff & Holmgren 2017).

Forskare resonerar olika vad gäller den optimala storleken på en fokusgrupp, men Wibeck (2010) och Bryman (2011) påtalar båda att mindre grupper leder till mer engagerade deltagare. Wibeck (2010) menar att en fokusgrupp bör ligga mellan fyra och sex deltagare och Bryman (2011) menar att gruppstorleken i regel brukar vara sex till tio deltagare, men att forskning tyder på att det är något för många. I en för liten grupp, på två till tre personer, finns risken att en av intervjupersonerna inte delger sina åsikter fullt ut om de övriga medverkande personerna delar en annan uppfattning i konversationen (Dimenäs & Björkdahl Ordell 2007). Wibeck (2010) och Bryman (2011) menar båda att man som forskare kan ställas inför en situation där någon av deltagarna av någon anledning inte dyker upp på avtalad tid och att man som forskare behöver ta det i beaktning. Vi har valt att föra våra samtal i grupper om sex pedagoger i varje grupp för att gruppen inte ska vara för liten, men heller inte så stor att det blir svårt att föra samtal och diskussioner, samt att inte riskera att deltagandet blir för lågt om någon skulle få förhinder och inte kunna delta.

Både Dahlin-Ivanoff & Holmgren (2017) och Davidsson (2007) påtalar vikten av sammansättningen i en fokusgrupp. Det är av betydande roll att personerna som deltar i studien har liknande erfarenheter och känner att de är trygga med varandra. Det är viktigt att de känner samhörighet och att de har likvärdiga kunskaper i ämnet. Av den anledningen har våra fokusgrupper bestått av pedagoger som arbetar på samma enhet, och som därmed känner till varandra. För att få in mångfald och nya tankar, krävs dock att gruppen inte är alltför homogen. För att föra in lite heterogenitet, har vi valt att se till att pedagogerna som intervjuas arbetar på olika avdelningar.

För att underlätta för läsaren har vi gett alla icke-certifierade intervjupersoner namn som börjar på bokstaven "I", som i "icke-certifierad" och de certifierade pedagogerna har tilldelats namn med begynnelsebokstaven "C", som i "certifierad". De tillfrågade icke-certifierade pedagogerna kallar vi i vår undersökning för Irma, Ida, Ingela, Iris, Ingrid och Inez och de certifierade pedagogerna har vi valt att ge namnen Charlotte, Camilla, Cornelia, Carola, Cecilia och Christina. De certifierade pedagogerna gick sin hbtq-utbildning för två år sedan. Vi har valt att inte lägga vikt vid tidigare arbetserfarenhet eller utbildningar. Alla tillfrågade pedagoger har en tillsvidareanställning inom förskolan.

Genomförande

Vi intervjuade sex representanter från sex olika avdelningar på de två förskolorna. Några veckor före intervjun med de icke-certifierade pedagogerna lämnades information ut kring hbtq-certifiering. Informationen, i form av en broschyr, skrevs ut från RFSLs hemsida. Vi bifogade också ett brev där vi förklarade varifrån texten kom och att värderingarna i den tillhör RFSL (Se bilaga 3). Anledningen till att vi valde att ge denna information till respondenterna var för att alla icke-certifierade pedagoger skulle vara lika insatta och pålästa om hbtq-certifiering då intervjun genomfördes (Davidsson 2007).

Under våra samtal var arbetet uppdelat genom att en av oss var samtalsledare och en av oss var observatör. Samtalsledaren ledde de fria diskussionerna utifrån vår frågeguide och observatören antecknade i vilken ordning gruppdeltagarna framförde sina synpunkter, samt hur alla i gruppen samspelade. Detta för att underlätta transkriberingen av vårt inspelade material och hålla isär våra sex deltagares åsikter (Dimenäs & Björkdahl Ordell 2007). En pilotstudie gjordes en vecka innan vårt första inbokade gruppsamtal. Detta gjordes för att skaffa oss erfarenhet av tillvägagångssättet i förväg och förbereda oss på oförutsägbara

händelser (Bryman 2011). Pilotstudien ägde rum med verksamma pedagoger som sedan inte deltagit i den verkliga studien. Det var av stor vikt inför våra verkliga gruppsamtal då vi fick en uppfattning om hur lång tid samtalen skulle ta, samt få testa vår ljudinspelningsutrustning. Vi blev också uppmärksammade på att det var av stor vikt att gruppdeltagarnas namn framgick tydligt för att underlätta transkriberingen. Vi blev även medvetna om vikten av ge deltagarna utrymme för eftertanke och att be dem utveckla sina svar.

Det första verkliga fokusgruppsamtalet ägde rum på förmiddagen, i ett grupprum på den icke-certifierade förskolan. Rummet bestod av ny inredning med ett stort bord, åtta stolar, samt en bokhylla. Alla som deltog samlades kring bordet där man tydligt kunde se och höra varandra utan att sitta trångt. Samtalsledaren och observatören satt bredvid varandra på ena kortsidan och de övriga sex deltagarna satt jämt fördelade runt resten av bordet. Valet föll på ett grupprum för att undvika så många störningsmoment som möjligt. Det andra samtalet gick till på ett liknande sätt som det första. En skillnad var att det här samtalet ägde rum på morgonen på den certifierade förskolan, i ett något större grupprum som hade ett fönster på ena sidan av rummet.

För att göra det lättare för både samtalsledare och observatör bad vi alla deltagare i fokusgrupperna att tydligt skriva sitt namn på ett papper som de hade framför sig på bordet. Vi var också tydliga med att alla deltagare som ville ha ordet måste räcka upp handen och invänta sin tur innan de fick tala. För att underlätta arbetet med transkriberingen bad vi även deltagarna att vänta tills de blev tilltalade med sitt namn innan de framförde vad de ville ha sagt. Samtalen varierade något i tid, då det första samtalet tog drygt en timma och det andra samtalet varade i cirka en timma och femton minuter. Trots noggrant utvalda platser för intervjuerna förekom ett par störningsmoment under båda fokusgruppsamtalen som gjorde att informanterna kom av sig vid ett par tillfällen. Detta var dock ingenting vi kunnat förutse eller styra över.

Forskningsetik

Denna studie har utgått ifrån Vetenskapsrådets forskningsetiska principer. Individskyddskravet försäkrar att personer som deltar i forskning skyddas från all form av kränkande behandling. Detta tydliggörs i en uppdelning i fyra grundläggande krav gällande forskning; informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet samt nyttjandekravet. (Löfdahl 2014)

Informationskravet betonar vikten av att tydligt informera alla medverkare om studiens syfte och att medverkan är frivillig. Samtyckeskravet innebär att undersökning först kan göras efter att alla personer informerats och gett sitt frivilliga samtycke att vara med i en studie. Innan vår studie påbörjats har de berörda parterna givit sitt samtycke till att delta i studien. Informanterna har före intervjun blivit muntligt och skriftligt informerade om studien och dess medverkan i denna. De har informerats om att en diktafon kommer att användas för att spela in intervjun, samt att de har rätt att välja att inte svara på vissa frågor eller närsomhelst avbryta intervjun utan att behöva motivera varför (Codex 2018).

Konfidentialitetskravet innebär ett integritetsskydd åt personer som medverkar i en studie. Forskare måste se till att ingen deltagare i studien kan identifieras, därför är alla namn i vår studie fingerade för att anonymiteten ska säkerställas. Nyttjandekravet påvisar att erhållna uppgifter enbart får nyttjas till forskningens syfte och får inte lämnas vidare för annat bruk.

Allt arbetsmaterial som inhämtats i samband med vår undersökning används enbart i den här studien och sparas inte efter att studien är slutförd, detta för att säkerställa att uppgifter inte sprids (Löfdahl 2014). Vi har även valt att i vår uppsats utesluta information som uppkom under intervjuerna och som kan avslöja vilka förskolor och därmed också vilka pedagoger som deltagit i vår studie.

Reliabilitet och validitet

Validitet beskriver kvaliteten i en undersökning, hur väl av metod och teori anknytning stämmer överens med undersökningens syfte och frågeställningar. Thurén (2007) menar att validitet innebär att man faktiskt undersökt det man tänkt studera och inget annat. Detta har gjorts genom att frågeguiden utformats med tydligt fokus på frågeställningar och syfte.

Reliabilitet är ett kvalitetsbegrepp som anger tillförlitligheten i det som forskaren avsett att studera (Trost 2012). Reliabilitet innebär att undersökningen är gjord på ett korrekt sätt, att exempelvis tillräckligt många informanter blivit intervjuade för att få ett tillförlitligt svar (Thurén 2007) För att tillgodose detta har lika många informanter intervjuats i de båda fokusgrupperna. Antalet gruppmedlemmar har varit så många som forskning visat vara ett lämpligt antal.

Tillförlitligheten, reliabiliteten, har tillgodosetts genom att samtliga intervjuer gjorts av två personer samtidigt och med ett tydligt gemensamt fokus. Intervjuerna har spelats in med hjälp av en diktafon samtidigt som anteckningar har förts för att kunna dokumentera så mycket som möjligt och därmed inte missa viktiga detaljer (Kihlström 2007). En systematisk avkodning har gjorts för att få ett mer tillförlitligt resultat eftersom det annars finns en risk att väsentlig information missas (Wibeck 2010). För att öka trovärdigheten i resultatet ställdes flera följdfrågor där informanterna fick bekräfta att samtalsledaren förstått svaren rätt (Dahlin-Ivanoff & Holmgren 2017).

Bearbetning samt analys av resultat

Vi använde oss av diktafon för att spela in intervjuerna och efter varje intervju satte vi oss ner och transkriberade intervju svaren. Fejes och Thorberg (2015) menar att det är angeläget med en noggrann bearbetning av det inspelade materialet för att upptäcka viktiga detaljer vid fortsatt analysarbete. Vi har därför noga dokumenterat alla ord och betoningar som vi lagt märke till, samt känslouttryck. Detta för att kunna analysera både hur och vad som blivit sagt. Vårt nedskrivna material är ordagrant transkriberat utefter informanternas uttalanden. Det var mycket tidskrävande, men tack vare att varje deltagare i fokusgrupperna blev tilldelade ordet genom att vi sa dennes namn, blev det lättare att hålla isär de olika informanternas svar (Wibeck 2010). Efter transkriberingen skrev vi resultatet, som då endast bestod av en beskrivning av vad som framkommit under intervjuerna (Fejes & Thorberg 2015). Därefter gjordes en analys genom avkodning för att få en djupgående analys, där likheter och skillnader sammanställdes i punktform mellan de olika fokusgruppernas svar. Relevanta citat lades för att förtydliga informanternas uttalanden (Fejes & Thornberg 2015; Wibeck 2010). En sammanfattning av resultatet skrevs och lades under olika rubriker där svaren presenterades utefter teman. Slutligen tilldelades de olika informanterna fiktiva namn för att det inte ska vara möjligt att avslöja deras riktiga identiteter (Löfdahl 2014).

RESULTAT

Nedan presenteras svaren från de tolv intervjupersonerna som deltagit i våra fokusgruppsintervjuer. Alla namn är fingerade för att dölja informanternas identitet. De tillfrågade icke-certifierade pedagogerna kallar vi här Irma, Ida, Ingela, Iris, Ingrid och Inez och certifierade pedagogerna har vi valt att ge namnen Charlotte, Camilla, Cornelia, Carola, Cecilia och Christina.

Innebörd och arbete kring hbtq-frågor

De tillfrågade icke-certifierade pedagogerna är överens om att hbtq-frågor för dem handlar om allas lika värde. De menar att hbtq-frågor handlar om att inte göra någon skillnad på människor. Ingen ska särbehandlas eller diskrimineras på grund av kön, bakgrund eller sexuell läggning. Alla ska få vara den de är. ”Alla är lika mycket värda oavsett kön eller olika bakgrund”, sammanfattar Ida.

De certifierade pedagogerna delar meningen om att det från början handlade om homo-, bi- och transsexuellas rättigheter, men att det för dem handlar om allas rättigheter. De menar att det för dem handlar om jämställdhetsfrågor och rättighetsfrågor. Pedagogerna förklarar att de räknar in alla sju diskrimineringsgrunderna i sitt hbtq-arbete på förskolan, inte bara sexuell läggning utan också exempelvis funktionshinder. Charlotte uttrycker det på följande sätt:

Jag räknar även in feminism och mänskliga rättigheter. Jag tycker att det mesta rättighetsarbetet går in i hbtq. Jag vet inte om hbtq-rörelsen håller med mig, men jag tror kanske att det är den synen som vi har här på förskolan. (Charlotte)

Några av de icke-certifierade och samtliga certifierade pedagoger berättar att de arbetar kring olika familjekonstellationer i sina verksamheter. Ingen av de tillfrågade icke-certifierade informanterna har barn med samkönade föräldrar på sina avdelningar men ett par av pedagogerna berättar att de läser böcker och samtalar kring olika familjekonstellationer med barnen. Irma berättar:

Vi försöker, även om vi inte har bland barnen just nu att man har två mammor eller två pappor, så läser vi lite böcker och försöker normalisera ändå för att barnen ska veta alla variationer finns. Att det är inom normen ändå. (Irma)

Här påtalar Irma vikten av att vidga barnens kunskaper om vad en familj är och att det kan se olika ut, att alla familjer inte är kärnfamiljer utan det finns flera olika konstellationer. Några av de icke-certifierade pedagogerna menar att de arbetar en hel del kring familjer, att olika familjer ser olika ut och att de försöker normalisera de olika familjekonstellationerna. De menar att det är viktigt att man som pedagog inte tar för givet att alla barn har både en mamma och pappa. Ida säger att de har ett barn på avdelningen där pappan inte finns med i bilden överhuvudtaget och att det är viktigt att alla barnen förstår att en familj kan se ut så också. Ingrid påtalar dock att pedagogerna inte bör betona att barnet inte har en pappa. Hon menar att det är av stor vikt att inte betona skillnader, då det kan leda till att de som hamnar utanför normen ses som avvikande och därmed riskera att bli utsatta för kränkningar.

Jag tänker kanske att man *inte* ska betona det. Att man gör det mer självklart, att man inte gör för stor sak av det. Det är viktigt det också. (Ingrid)

Det är dock inte på alla de icke-certifierade avdelningarna som det arbetas aktivt med olika familjekonstellationer. Ingela uttrycker sig såhär:

Det är väl det som Irma säger, att alla familjer kan se olika ut och att det inte fel. Nu har inte vi några såna konstellationer så vi jobbar inte med det just nu. (Ingela)

De certifierade pedagogerna menar att de använder mycket bilder och böcker som de utgår ifrån. Camilla beskriver det såhär:

Bilderna sätter vi upp i miljön och så försöker vi att inte problematisera, utan visa på olikheter genom att inkludera det i vårt arbete och inte peka ut dem. Det ska finnas med hela tiden men det ska inte särskiljas från det andra. (Camilla)

Camilla förklarar att det material de har på avdelningen finns för att visa att olikheter finns utan att problematisera dem. Tanken är att exempelvis alla familjekonstellationer ska finnas representerade för att ingen ska uteslutas. Att inte problematisera olikheter ser de som det viktigaste i arbetet med barnen, säger hon.

Iris, som arbetar på en icke-certifierad förskoleavdelning påtalar att hbtq-frågor inte enbart handlar om olika typer av föräldrakonstellationer. Hon menar att det viktigaste är att lyssna på barnen då de kommer med frågor kring exempelvis sin identitet för att barnen ska känna att alla har rätt till att vara den de vill vara.

Vi behöver möta barnen där de är i sina funderingar, inte bara att bemöta utifrån föräldrakonstellationer att det kan se olika ut, utan att barn kan också ha mycket funderingar om vem de tycker om, hur de ska klä sig och så... (Iris)

En viktig del i det dagliga arbetet bland de certifierade pedagogerna är också att inte göra skillnad mellan pojkar och flickor. Cornelia säger:

Vi säger inte pojkar och flickor. (...) Vi använder barnens namn i stället för exempelvis "han". (Cornelia)

Även bland de icke-certifierade pedagogerna diskuteras användningen av orden pojkar och flickor. Inez menar att de på hennes avdelning arbetar mycket med hur de pratar till barnen. Det kan till exempel handla om att de benämner barnen med deras namn eller säga "kom nu barnen" istället för att säga "kom nu killar". "Vi försöker hela tiden tänka på hur vi pratar till barnen", säger hon. Hon får medhåll av Ida som berättar att de också arbetar med att betona namnen på barnen för att fokusera på individen och inte på vilket kön de har.

Sammanfattning innebörd och arbete kring hbtq-frågor

Samtliga informanter menar att hbtq-frågor innefattar alla människors lika värde, att alla ska få vara den de är och att ingen får diskrimineras. De certifierade pedagogerna talar om att hbtq-frågor från början handlade enbart hbtq-personers rättigheter, medan det för dem har vuxit sig större och berör alla diskrimineringsgrunder. Skillnaden mellan informanternas svar

är att de certifierade pedagogerna diskuterar mer kring människors rättigheter än vad de icke-certifierade pedagogerna gör.

Alla certifierade och några av de icke-certifierade pedagogerna berättar att de arbetar med att normalisera olika familjekonstellationer. De läser böcker och samtalar utan att betona skillnader och utan att problematisera. Den största skillnaden mellan de olika förskolorna när det kommer till arbetet med olika familjekonstellationer, är att alla de certifierade pedagogerna ser det som en naturlig del av sin verksamhet att visa på olikheter av alla slag utan att problematisera. Bland de icke-certifierade pedagogerna är det inte alla som beskriver att de arbetar aktivt med det i verksamheten.

Samtliga certifierade pedagoger menar att de arbetar med att inte dela upp barngruppen i pojkar och flickor. De säger också att de undviker att säga exempelvis "kom nu pojkar" eller liknande, utan att de använder sig av barnens namn. Detta arbetssätt berättar även några av de icke-certifierade pedagogerna att de använder sig av.

Normer och inkludering

Iris, som arbetar på en icke-certifierad förskola upplever att det är svårt med normer. Hon menar att människor är präglade av det som de har med sig sedan barndomen. Därför, säger hon, är det otroligt viktigt att pedagogerna får möjlighet att sitta ner tillsammans och diskutera fram ett gemensamt förhållningssätt.

Jag kan bara se i vårt arbetslag att vi har väldigt olika med oss. Vi kan se väldigt olika på mycket saker. Vi behöver samsyn. Att vi försöker ta avdelningsmöten där man lyfter massa frågor om allt, inte bara om detta, utom om allt. Att ha mycket öppna diskussioner, öppen dialog. (Iris)

Ingrid instämmer. "Jag håller med om vad Iris sa, och även om man har med sig saker hemifrån, så har man en roll här." Hon menar att pedagogrollen är en del av en och att det är viktigt att tänka på sina handlingar och uttalanden, inte bara under arbetstid utan även på fritiden. "När man är ute på fritiden så är man ändå en person som jobbar i förskolan. Man får tänka sig för lite, tycker jag, hur man är, så att man kan stå för det man lär ut," säger hon.

Ingrid och Iris menar att man som pedagog behöver gå ifrån sina invanda normer och att det finns mycket normer som man inte är medveten om. Iris tycker att det är viktigt att få hjälp, exempelvis via handledning för att synliggöra normer. Ingrid instämmer: "Man behöver öppna sig och verkligen gå ifrån sina inrutade normer," säger hon. Hon anser att det är viktigt att synliggöra normer för att sedan kunna vidga dem.

De certifierade pedagogerna upplever att det finns mycket normer i samhället som styr hur människor "bör" vara. Camilla säger att samhället är heteronormativt och att det därför är viktigt att samtala om att det exempelvis finns fler familjekonstellationer än de som finns representerade bland barnen på avdelningen.

Det är svårt att inte utgå från grundnormen som finns i samhället, men vi försöker ändå att bredda, med bilder och böcker och sådär, att normen ska bli bredare. (Camilla)

Carola påtalar att det inte bara är heteronormen som skildras i böcker och filmer, utan att familjerna i dessa sammanhang dessutom för det mesta liknar varandra.

Det är också något vi upptäckte, att det är ofta att de representerade familjerna inte bara är mamma, pappa, barn. Det är alltid vita familjer och det väldigt sällan någon typ av funktionsvariation och sådär. Utan det är alltid mamma, pappa och så är det två barn, ofta en pojke och en flicka. Vi försöker bredda den delen också i vårt arbete. (Carola)

Det Carola menar är att deras arbete inte enbart handlar om att visa på att familjer kan bestå av två mammor eller två pappor, utan att det är större än så. Det handlar om alla diskrimineringsgrunderna och att alla ska känna sig välkomna och representerade i deras verksamhet.

De tillfrågade icke-certifierade pedagogerna säger att de förklarar för barnen att det inte är könet på barnet som avgör vad hen kan och inte kan göra. Irma berättar att de på deras avdelning samtalar med barnen om olikheter, att alla är olika. "Det är bra med variation, vi lyfter det som någonting positivt", säger hon. Ida säger att det är viktigt att ha ett förhållningssätt som erbjuder alla barn alla aktiviteter och får medhåll av övriga informanter. De icke-certifierade pedagogerna menar att det är av största vikt att se barnen som individer och inte lägga fokus på vilket biologiskt kön de har. Alla barn ska ha rätt till att leka med det material de vill och med vem de vill. De anser att det är viktigt att inte problematisera olikheter utan att istället se till att alla barn känner sig inkluderande. Iris påtalar:

Man har väldigt stor roll i sitt uppdrag, för barnen kommer ju också hit med föräldrars normer och värderingar och det tycker jag återspeglas väldigt tydligt ibland. Att redan där är det satt med leksaker och färger, man har en väldigt stor roll i att normalisera det hela. (Iris)

De icke-certifierade pedagogerna berättar att de inte har mycket erfarenhet gällande hbtq-frågor. Irma uttrycker det såhär:

Vi behöver mer kunskap än vad vi har idag, tror jag. Vi behöver bli mer insatta, ha mer kunskap och att se oss själva från perspektiv. Det känns som att vi bara skrapar på ytan, vi behöver mycket mer djupgående kunskaper om allting. (Irma)

Irma berättar vidare att hon gärna hade utvecklat sin kunskap i hur man förmedlar olikheternas värde för barnen, hur man bemöter och normaliserar på ett bra sätt. Hon får medhåll av de andra informanterna. Ida säger:

Vi har inte de djupa kunskaperna just nu. Vi gör säkert jättemycket, med genus och värdegrund och allas lika värde, men ju mer man läser och får inspiration, eller handledning så kan man arbeta mer med det. (Ida)

De certifierade pedagogerna anser också att det är viktigt med kunskap inom hbtq och att det finns ett engagemang och intresse hos personalen för att bedriva en hbtq-inkluderande verksamhet. Charlotte menar att många i personalen gjort en "inre resa" då de genomgått utbildningen som krävs för att få en certifiering. Hon får medhåll av Camilla:

Jag känner att jag var ganska insatt i de här frågorna redan innan jag började utbildningen, men jag fick ju ändå väldigt mycket mer kunskap. Sen behöver man kanske inte gå en utbildning hos RFSL, det är ju för att bli hbtq- certifierade, men man behöver ju ändå på något sätt skaffa sig kunskap om vad det egentligen innebär. Vad som händer med en person om den blir felkönad hundra gånger per dag? Kunskap tror jag är viktigt hos pedagogerna. (Camilla)

Samtliga certifierade pedagoger menar att utbildningen har gjort stora skillnader i deras arbetssätt och förhållningssätt gentemot barn och vuxna de träffar på i sitt arbete på förskolan. Det är viktigt att ta till sig så mycket kunskap som möjligt inom ämnet, oavsett varifrån kunskapen kommer, för att ge barnen de bästa förutsättningarna de kan bli demokratiska samhällsmedborgare och för att undvika att diskriminering, trakasserier och kränkningar uppkommer, förklarar de.

Cornelia påtalar att det är viktigt att frågorna diskuteras kontinuerligt. Det finns en hbtq-grupp på enheten där personal från de olika avdelningarna träffas, diskuterar och lyfter frågor. Cornelia säger att finns en gemensam syn på bemötande och förhållningssätt inom enheten. Alla nyanställda får också gå en webbaserad utbildning hos RFSL för att tillgodose sig kunskap inom hbtq och det förhållningssätt som finns på förskolan. Cornelia anser att det är mycket viktigt att även den nya personalen får gå utbildningen, eftersom de inte varit med i de tidigare diskussionerna och i processen som lett fram till deras arbetssätt. Hon menar att det inte är helt enkelt att ändra sitt tankesätt och sitt sätt att tala till barnen till exempel, det tar tid. Det är endast tillsvidareanställda som får gå utbildningen. Vikarier som anlitas får läsa i en pärm, samt får information från personalen på avdelningarna kring arbetsmetoder och förhållningssätt. Cornelia menar att det är vanligt att nya vikarier säger "kom nu alla tjejer" och liknande, men att personalen då informerar om att de inte använder sig av sådana uttryck på förskolan. Carola instämmer, och påtalar att personalen försöker påminna de nya vikarierna under dagen, samt föregå med gott exempel då de talar med barnen.

Pedagogerna från den icke-certifierande förskolan är överlag nöjda med hur de arbetar på sina avdelningar.

Jag tycker att vi har kommit ganska långt, jag säger inte att vi är färdiga för det är vi absolut inte, men jag tycker vi har ett väldigt öppet klimat inne hos oss. Så jag tycker jag är stolt över hur mycket vi gör. (Iris)

Iris tycker att de gör ett bra arbete på hennes avdelning, men säger samtidigt att det alltid går att ta till sig mer kunskap och lära sig nya saker. Det är viktigt att inte stanna upp och tycka att arbetet fungerar bra som det är, utan att alltid försöka utvecklas. Inez upplever det är svårt att säga vad hon tycker fungerar bra i arbetet med normer och inkludering gällande hbtq, eftersom det är lätt att anse sig göra ett gott arbete så länge man som pedagog inte hör någonting negativt kring verksamheten. Det är först när någon kommer utifrån och påtalar ens sätt att arbeta som man reflekterar kring det, menar hon.

Samtliga certifierade pedagoger upplever att de är stolta över sitt arbete. Camilla uttrycker det såhär:

Jag upplever att barnen tar till sig, alltså förändrar sitt beteende liksom. (...) Sen så kan man ju hoppas att det håller i sig sen med när de börjar skolan. Vidare liksom."(Camilla)

Camilla menar att hon ser att arbetet de gör i verksamheten leder till att barnen tar till sig det som sägs och förändrar sitt beteende. Några av pedagogerna säger att de ser det som att de sår ett frö som de hoppas ska växa till sig och gro, att de lägger grunden till någonting som leder till ett öppnare klimat bland människor i framtiden. De berättar vidare att de ibland samtalar kring regnbågsflaggan och dess betydelse med barnen. De är glada över att barnen då säger att alla kan vara kära i vem de vill och att alla är olika men lika bra. Cecilia anser att pedagogerna på hbtq-förskolan överlag är engagerade i arbetet:

Jag tänker i stort att vi fortfarande håller det levande. (...) Det är ändå två år sedan som certifieringen gjordes, men att vi fortfarande pratar om det, det diskuteras på apt:er, i verksamhetsplanen... Att det liksom hela tiden fortgår och att vi fortfarande utbildar nyanställda. Det är en bra sak att vi fortfarande ser att det fungerar bra, att det hålls vid liv. (Cecilia)

Cecilia menar att arbetet med hbtq upprätthålls eftersom ambitionen och engagemanget är stort hos pedagogerna på enheten. Det finns en vilja bland personalen att fortsätta att göra ett bra arbete och att utvecklas. Redan nu diskuteras hur enheten ska arbeta för att klara av omcertifieringen om ett år. Även utbildningen av nyanställd personal ses som någonting som positivt.

Sammanfattning normer och inkludering

Både de certifierade och de icke-certifierade pedagogerna upplever att arbetet med normer är svårt. De icke-certifierade pedagogerna diskuterar att alla människor bär på sina egna erfarenheter och föreställningar om vad som är rätt och fel. De certifierade pedagogerna samtalar kring de normer som finns i samhället som stort och hur de påverkar deras verksamhet. Den viktigaste skillnaden mellan de icke-certifierade pedagogerna och de certifierade är att de certifierade pedagogerna påtalar att de arbetar aktivt med att bredda normer, medan de icke-certifierade pedagogerna menar att de arbetar med ett öppet förhållningssätt.

Samtliga informanter anser att det krävs kunskap för att bedriva en fungerande hbtq-inkluderande verksamhet. Pedagogerna på den icke-certifierade förskolan menar att de inte är insatta i hbtq-frågor och önskar mer kunskap i ämnet, medan de certifierade pedagogerna är stolta över det hbtq-inkluderande arbete de bedriver i sina verksamheter. De certifierade pedagogerna anser också att det krävs ett engagemang från personalen och att frågorna hålls levande. De menar att det är för att pedagogerna är engagerade och drivna som arbetet med hbtq-frågor fungerar så bra på deras enhet. Den största skillnaden är att de certifierade pedagogerna beskriver att all personal på enheten har en gemensam syn på förhållningssätt och bemötande, medan de arbetar på olika sätt på den icke-certifierade förskolan.

Alla tillfrågade pedagoger anser sig göra ett bra inkluderande arbete i sina verksamheter. De icke-certifierade pedagogerna menar att de har ett inkluderande och tillåtande klimat på sina avdelningar och de talar mycket om att det är bra med olikheter. Pedagogerna på hbtq-förskolan anser sig stolta över sitt arbete då de upplever att det arbete de lägger ner leder till förändring och hoppas att det i förlängningen leder till ett öppnare samhällsklimat.

Hbtq-frågor i likabehandlingsarbetet

De tillfrågade icke-certifierade pedagogerna menar att de inte har några rum som är avsedda för någon specifik lek, utan att rummen innehåller många typer av leksaker. Flera av pedagogerna menar att de blandar olika sorters leksaker i ett och samma rum. Det kan vara både dockor, bilar och bondgårdsdjur i samma rum för att inte begränsa barnen. Leken utmanas och blir mindre könsstereotyp, samt mer könsöverskridande om materialet blandas med varandra.

Vi jobbar mycket på att köpa in en bredd i de leksaker vi har så det kan locka flera barn. De ska ses som barn och inte ett kön. (Irma)

Iris säger att de på deras avdelning försöker minska på färdigt material för att utmana barnen att tänka mer själva. De låter exempelvis barnen få tillgång till pysselmaterial utan att de har en mall eller förutbestämd tanke om vad barnen ska skapa. Detta för att få fram andra tankemönster, en annan typ av skapande. Irma berättar att det är rotat att kalla olika figurer för "gubbar" och att de arbetar för att få bort ordet "gubbe" och ersätta det med andra ord. Hon säger att de arbetar med att inte bara använda maskulina benämningar på saker, utan de varierar ordvalen. Detta för att vidga normer och för att alla barn ska känna sig representerade.

Iris menar att det är lätt att sitta och säga att "såhär gör jag". Ibland kan man ha en föreställning om att man gör på ett visst sätt, utan att det är så i verkligheten. Ibland tänker man inte på vad man gör. Det kan vara bra att se sig själv utifrån, att man blir filmad till exempel, säger hon. De andra instämmer. "Det finns mycket att utveckla", säger Irma. Ingen av de icke-certifierade pedagogerna talar dock om att de observerat sig själva eller varandra i personalgruppen.

De certifierade pedagogerna berättar att de har med alla diskrimineringsgrunderna i sin likabehandlingsplan. De har suttit ner i grupper och diskuterat varje diskrimineringsgrund för sig och gått igenom olika frågor för hur de kan förebygga att kränkningar och diskriminering sker utifrån de olika diskrimineringsgrunderna. Cecilia som sitter med i enhetens likabehandlingsgrupp berättar:

Vi skriver mycket om hur vi förebygger och främjar likabehandlingsarbetet - hur gör vi att det inte ska hända? (...) Men också att man, om det i någon grupp kanske är något speciellt som förekommer, då skriver man hur vi åtgärdar och hur vi bygger upp det på bästa sätt för att det inte ska hända igen. (Cecilia)

Cecilia förklarar att de arbetar aktivt för att förebygga att kränkningar och diskriminering uppstår. De arbetar med att vidga normer och att inte problematisera olikheter för allas rätt att vara den de vill vara. Det är också viktigt att snabbt ingripa ifall någon kränkning ändå förekommer och att sedan arbeta för att det inte ska upprepas.

Carola berättar att de diskuterat diskrimineringsgrunderna på sina arbetsplatsträffar och att de fått presentera för varandra hur de arbetar på de olika avdelningarna. Genom att kontinuerligt diskutera diskrimineringsgrunderna menar Carola att personalen håller sig uppdaterad på vilka grunderna är och vad de innebär. Detta är en förutsättning för att kunna arbeta med jämlikhet och likabehandling i förskolan. På deras senaste APT fick två grupper fick varsin diskrimineringsgrund tilldelad sig och ska observera hur det arbetas kring dessa på förskolan.

De här två grupperna ansvarar för att gå runt på förskolan, både på sin egen avdelning och sen på förskolan och se och tänka på förhållningssätt och miljöerna. Se om det finns någon risk för diskriminering på förskolan. (Carola)

Sammanfattning hbtq-frågor i likabehandlingsarbetet

Det är stora skillnader i hur de tillfrågade pedagogerna beskriver att de arbetar med likabehandling. Pedagogerna på den icke-certifierade förskolan talar mycket om vikten av blandat material. De förklarar att de blandar sitt lekmaterial i rummen och att de försöker ha en bredd på det material de köper in. De certifierade pedagogerna talar istället mer om hur de arbetar kring den likabehandlingsplan som de har tagit fram på förskolan och att denna innefattar alla diskrimineringsgrunder, samt att det skrivs åtgärder och hur de ska arbeta förebyggande för att förhindra att kränkningar uppstår. För dem är planen en viktig hörnsten i likabehandlingsarbetet. Under arbetsplatsträffar diskuteras hur arbetslagen arbetar kring diskrimineringsgrunderna i sina verksamheter. De icke-certifierade pedagogerna menar att det vore bra att observera sig själva, men ingen av dem uttrycker att de gjort det. De certifierade pedagogerna berättar att de observerar varandras miljöer och förhållningssätt för att utreda om det finns risk för diskriminering på förskolan.

Könsidentitet och genus

Iris, som arbetar på en icke-certifierad förskoleavdelning, menar att de behöver arbeta mer med genus på hennes avdelning. Att vara självkritisk och vara medveten om sina brister är en förutsättning för att kunna utvecklas och Iris menar att de nu tillgodoser sig kunskap för att göra ett ännu bättre arbete.

Det här med allas lika värde, att alla behövs för att få ett sammanhang, det är väl någonting som vi har jobbat med länge hos oss, men att belysa detta från ett genusperspektiv... Det har inte vi gjort, det har inte vi varit bra på. (...) jag känner att det är lite nytt för oss än, faktiskt, med genus. (Iris)

Iris får medhåll av Ida. Det är först nu, efter att ha varit på en föreläsning om genus och läst litteratur i ämnet som de börjat arbeta mer med det, menar hon. Hon säger också att de för tillfället inte har något barn som uttryckt en önskan om att bli kallad för hen eller det pronomen som hör till det motsatta könet. Därför har de inte kommit så långt i det arbetet, det är nytt för dem, menar hon. Irma betonar att det egentligen inte spelar någon roll vad barnet har för önskan kring sin könsidentitet så länge barnen är trygga och pedagogerna är noga med att förmedla allas lika värde. "Om man har en tillåtande verksamhet, har barnen inga begränsningar där. Det hoppas man ju att man har", säger hon.

Iris berättar att hon tidigare arbetat med ett barn som uttryckte, både psykiskt och fysiskt, en önskan om att tillhöra det andra könet. Barnet hade också kläder, frisyr och andra attribut som är könsstereotypa för det motsatta könet.

Man kan aldrig veta innan man möter ett barn som har en känsla av att ha en annan könstillhörighet förrän man möter det, så kände jag. (...) Jag kände att jag gjorde ett bra arbete i det hela, att jag fick testa allas lika värde i samtal med barn och i samtal med arbetslag. Man utmanades lite i det och jag tror att jag har lättare nu att på något sätt att öppna upp ännu mer för det. Det tror jag att jag lärde mig. (Iris)

Iris upplever att hon lärt sig otroligt mycket från det här barnet. Hon menar att hennes förhållningssätt sattes på prov då hon aktivt var tvungen att arbeta med normer och könsidentitet och att hon upplever att hon utvecklats som både pedagog och människa. Irma tror att det är en fördel att arbeta med så unga barn, att man ser dem som individer och inte som pojkar eller flickor. Hon säger att hon själv inte tänker på vilket kön de unga barnen har. Om de behandlas olika beror det på deras personligheter, inte på grund av vilket kön de tillhör, menar hon.

Man behandlar dem olika, men det är ju för att olika personligheter kräver olika. Att du liksom bemöter dem på olika sätt, en del behöver tydligheten, en del behöver mjukheten, en del behöver styrda ramar och det handlar mer om personligheten än kön, upplever jag. (Irma)

Inez belyser vikten av att föra diskussioner i arbetslagen för att få en bra verksamhet. Hon har inte arbetat så mycket med genus tidigare, menar hon, men hon har läst mycket själv och tänker mycket kring det. Hon tycker att det är otroligt viktigt hur man pratar med barnen. Hon upplever att det är vanligt att vuxna använder ordet "också" då de pratar med barn. "Också" är ett väldigt farligt ord att använda, för det är 'ok', det är inte 'också ok', för då nedvärderar man den kategorin", säger hon. Det spelar ingen roll om man är flicka eller pojke, alla kan leka med dockor. Det bör inte uttryckas som att "pojkar kan också leka med dockor". Hon menar att de är väldigt tillåtande, men att de inte har arbetat aktivt med könsidentitet och genus i verksamheten i övrigt.

Iris beskriver att de försöker att kritiskt granska sånger och texter som används bland barnen. Hon säger att de ibland byter pronomen, men att de också försöker hitta andra sånger och texter som inte handlar om någon av manligt kön. Detta för att alla barn ska känna sig inkluderade, oavsett om de upplever sig själva som han, hon, hen eller den. Hon får medhåll av både Inez och Irma. Inez säger att de byter ut pronomen i sångerna ibland. De väljer då oftast att sjunga "den", men någon gång har de sjungit "hen" istället för "han". Detta för att neutralisera och inte sätta något kön på den de sjunger om. Irma säger att de upplever att det är mycket "han" i böcker också och att de har börjat titta på det på avdelningen.

De certifierade pedagogerna diskuterar också texter och sånger och menar att exempelvis sånger ofta handlar om manliga karaktärer. De har även märkt att barnen kallar varandra "han". Därför har de valt att till exempel lägga till eller byta ut olika pronomen i sånger och liknande.

I julas skrev vi ut ett blad med alla sånger och bytte ut pronomen och så fick barnen med sig sångerna hem. Så när de skulle komma på sångsamlingarna och även när vårdnadshavarna var med, så kunde de läsa och se vad vi hade bytt ut. Då blir det också mera naturligt för då får man med vårdnadshavarna i det arbetet också. (Carola)

Carola menar att detta görs för att få en variation och att det ska vara naturligt att definiera sig som han, hon, hen eller den. Hon upplever att det ibland kan bli krångligt under sångsamlingarna då barnen är vana vid att sjunga att björnen som sover eller sockerbagaren har manliga pronomen och att det därför är bra att skicka med de nya texterna hem. Camilla upplever det dock inte som något större bekymmer. Hon menar att barnen ganska snabbt anpassar sig efter de nya sångtexterna. Charlotte drar paralleller till födelsedagssången "Ja må han/hon/hen leva" där pronomenet ändras utefter vem de sjunger till, och att barnen ofta vet vad de ska sjunga då. Hon menar dock att det vanligaste på deras förskola är att de sjunger "Ja må du leva". Cecilia säger att den enda gång som hon upplevt att de blivit ifrågasatta då de

bytt ut pronomen var när de sjöng att sockerbagaren var en "hen". Då var det något barn som frågade varför de inte sjöng "han". Pedagogerna svarade då att de inte visste vilken sockerbagare de sjöng om och att de därför sjöng "hen" och barnet nöjde sig med det svaret. Pedagogerna på den hbtq-certifierade förskolan menar att de har en mycket genomtänkt miljö och att de tänker på vad de har för förhållningssätt på avdelningarna. Charlotte säger att en viktig del i deras arbete är att de skriver verksamhetsplaner där de skriver vad de ska arbeta med och hur det ska göras. Dessa planer följs sedan upp flera gånger under året. I år ligger fokus på jämställdhet. Cornelia berättar att varje avdelning har sett över och observerat hur de arbetar och att flera arbetslag valt att filma sig själva för att se om de exempelvis behandlar flickor och pojkar olika. Hon menar att i hennes arbetslag upplever de att de inte gör skillnad mellan pojkar och flickor, men att de med hjälp av observationerna upptäckt att de hjälper barnen olika mycket och pratar olika mycket med dem beroende på vilken ålder de har.

Cecilia påtalar att det mesta i deras verksamhet handlar om personalens förhållningssätt, hur de benämner saker, hur de pratar med barnen och vad de erbjuder dem att leka med. Hon menar att det är viktigt att hela tiden se över vad som fungerar med den barngruppen de har just för tillfället.

Det handlar mycket om hur vi agerar. För det kommer med mycket hemifrån också hur man ska vara och vad som är ok och så bildar de sina grupperingar lite utifrån det, känns det som. Man får liksom anpassa. (Cecilia)

Cecilia betonar att vuxennärvaro är viktigt för att förhindra att kränkningar uppstår och för att se till att leken fungerar bra utan att någon skadas eller blir utanför, men också för att hjälpa till med att bredda normer och få in olika material i leken. De certifierade pedagogerna menar att det är viktigt att erbjuda alla barn allt material på avdelningen. Christina berättar att de inbjuder alla barn till all sorts lek. "Prinsessklänningar och byggmaterial och allting, vi säger liksom inte att 'det är flickor som leker med det här, och det är pojkar som leker med det här', utan man är öppen för att alla ska leka med det," säger hon. De certifierade pedagogerna påtalar att personalen på enheten inte delar upp barnen efter vilket kön de tillhör. Camilla säger:

Eftersom små barn inte kan uttrycka sin könsidentitet själva, så försöker vi att inte rätta om barnen skulle säga ett annat pronomen. (...) Vi går inte in och korrigerar pronomen för vi vet inte vilket pronomen det här barnet uppfattar sig som. (Camilla)

Camilla menar att det är lätt att falla in i tvåkönsnormen ibland, att det är lätt att säga att ett barn är en pojke för att den har en snopp eller en flicka för att den har en snippa, men att de försöker att inte uppmuntra det tänket hos barnen. Cecilia håller med, men påtalar samtidigt att de äldre barnen på hennes avdelning kan vara väldigt noga med sitt pronomen och rättar kompisar om de skulle säga fel. Barnens pronomen är en del av deras identitet och det är viktigt för många av barnen att det blir rätt. Hon menar att det kan grunda sig i att de tidigare haft ett barn som själv identifierat sig som ett annat kön än det biologiska.

Vi har pratat ganska mycket om det att man får bestämma själv vad man vill ha för pronomen och det är inte kopplat till ens könsorgan, utan att det har med sin identitet att göra. (...) Man måste ju få ha sitt pronomen oavsett vilket det är, men att man är öppen för att andra inte känner samma. (Cecilia)

Sammanfattning könsidentitet och genus

Samtliga certifierade och flera icke-certifierade pedagoger menar att de inte ser barnen som flickor eller pojkar, utan som barn och att om de behandlas olika beror på andra faktorer än deras kön. En viktig likhet är att alla de tillfrågade informanterna berättar att alla barn erbjuds allt material på avdelningarna och att det finns många olika sorters lekmaterial för barnen att välja mellan. De icke-certifierade pedagogerna menar att det är viktigt att ha diskussioner i arbetslagen och att tänka på hur de pratar till barnen, då det är viktigt med en trygg och tillåtande verksamhet. Ett par av de icke-certifierade pedagogerna och samtliga certifierade pedagoger berättar att de kritiskt granskar sånger och berättelser för barn, då de ofta handlar om en manlig karaktär, samt att de ibland byter ut pronomen sånger och texter.

De icke-certifierade pedagogerna menar att de just börjat arbeta med genus i sina verksamheter och att de inte kommit så långt i det arbetet ännu. De certifierade pedagogerna menar att de har en mycket genomtänkt miljö i sina verksamheter och att stort fokus ligger på det förhållningssätt som pedagogerna har gentemot barnen. De observerar också sig själva i verksamheterna för att ta reda på om de gör någon skillnad i hur de bemöter barnen. En viktig del i arbetet på hbtq-förskolan är också de verksamhetsplaner de har. Dessa följs upp flera gånger under året.

Bland de icke-certifierade pedagogerna berättas att de inte kommit långt med arbetet kring könsidentitet på avdelningen eftersom de inte har något barn som uttryckt en önskan om att ha en annan könsidentitet. Ett par av de tillfrågade pedagogerna, både från den certifierade förskolan och den icke-certifierade förskolan, berättar att de tidigare haft barn som uttryckt en önskan att bli kallad för ett annat pronomen än det som traditionellt tillhör det kön de blivit tilldelade vid födseln. De certifierade pedagogerna betonar vikten av att inte korrigera då barnen kallar varandra ett annat pronomen än det som personalen ser barnet som, eftersom de inte alltid vet vilket pronomen barnet själv uppfattar sig som. De berättar också att de samtalar kring att alla har rätt att välja sitt eget pronomen och att det inte behöver höra ihop med ens könsorgan, utan att det handlar om ens identitet, hur upplevelsen är av en själv.

Pedagogernas reflektioner kring hbtq-certifieringens betydelse

Charlotte, som är en av de certifierade pedagogerna, berättar att det var en av medarbetarna som först hörde talas om hbtq-certifieringen och sedan informerade sina kollegor om den. Ett intresse skapades bland medarbetarna och därefter hade förskolechefen enskilda samtal med var och en av de anställda för att ta reda på hur de kände inför en hbtq-certifiering. Pedagogerna upplevde detta som en bra metod, då det kan vara ett känsligt ämne att tala om i grupp. Alla pedagoger på enheten ställde sig positiva till en certifiering och RFSL kontaktades. Samtliga tillfrågade certifierade pedagoger är överens om att hbtq-certifieringen har varit bra för deras verksamheter då barnen tidigt lär sig att alla lika värde på ett naturligt och icke problematiserat vis. De certifierade pedagogerna berättar vidare att vårdnadshavare nominerat dem i ett pris för personer som underlättat för transpersoner och deras närstående.

Det är en väldigt härlig bekräftelse på att vi gör någonting rätt. Jag tänker att det kanske är ingenting man hade bemött på det viset om man inte hade genomgått certifieringen. (Cecilia)

Cecilia menar att nomineringen är ett kvitto på att det arbete som de utför uppskattas av vårdnadshavare. Pedagogerna på hbtq-förskolan berättar också att de har regnbågsfamiljer som aktivt sökt sig till deras förskola på grund av att de har certifieringen. Det finns också en hbtq-certifierad mödravårdscentral i närheten som rekommenderar förskolan till regnbågsfamiljer om det kommer på tal, berättar Charlotte som menar att det är roligt att informationen sprids via andra instanser. Pedagogerna på hbtq-förskolan upplever också att certifieringen är en viktig bekräftelse på att de gör ett bra arbete gällande jämställdhet och hbtq i verksamheten. ”Jag tänker att man kan säga att man jobbar med jämställdhet och hbtq-frågor, men vi kan ju också visa det,” säger Camilla.

Ingen av de tillfrågade icke-certifierade pedagogerna hade tidigare hört talas om RFSL:s hbtq-certifiering. Efter att ha läst broschyren som delats ut till dem före intervjun upplevde de att den inte var så informativ.

”Man kommer väldigt långt med sunt förnuft, var min första känsla eller tanke,” säger Iris och får medhåll av Irma. ”Ja, sunt förnuft och en trevlig inställning. Tycker man bara om människor så löser sig det mesta, lite så,” säger Irma.

Pedagogerna på den icke-certifierade förskolan upplever att de redan arbetar med allas lika värde och på ett inkluderande sätt och är osäkra på vad en certifiering skulle göra för skillnad i deras arbetssätt och i bemötandet med vårdnadshavare och barn. Ida säger:

När jag läste det så kändes det att - det är lite det vi gör. Alltså, det här med genus och att alla ska vara välkomna. (...) Vi har ju börjat jobba med det, vi är på väg däråt, vad är det som skiljer oss en certifierad förskola? (Ida)

De tillfrågade icke-certifierade pedagogerna ställer sig ändå positiva till en hbtq-certifiering, även om de bedömer att de har en bit kvar innan det skulle kunna ske. De anser att de har mycket att lära inom ämnet, de inte har så stor variation på sina avdelningar. De flesta barn lever tillsammans med mamma och pappa och är födda och uppvuxna i Sverige. Pedagogerna anser att de behöver mer kunskaper kring ämnet innan de i så fall skulle kunna tänka sig en hbtq-certifiering. De anser att det krävs handledning och stöttning för att kunna ta till sig så mycket kunskap som möjligt. Iris säger:

Jag tror att man behöver ha mera utbildning i det och att man behöver ha hjälp utifrån. Det här är ju en utbildning och det ingick ju handledning och sånt där och det är det man behöver göra. Jag tror att det är svårt att bara läsa och bara förändra sig själv och diskutera i ett arbetslag. Det behöver komma utifrån, frågor utifrån, något som puttar på där. Jag tror att det är en förändring som är svår att göra själv, man behöver ha hjälp. (Iris)

Sammanfattning pedagogernas reflektioner kring hbtq-certifieringens betydelse

Samtliga tillfrågade pedagoger ser positivt på en hbtq-certifiering, även om de icke-certifierade pedagogerna anser att de redan arbetar med jämställdhet och allas lika värde och är osäkra på vad en certifiering skulle tillföra i deras arbete. De menar att det mesta handlar om att ha ett sunt förnuft och en trevlig inställning till människor, men säger samtidigt att de har mycket att lära inom hbtq. De certifierade pedagogerna berättar att de genom certifieringen fått fler regnbågsfamiljer som sökt sig till förskolan och att de blivit nominerade

till ett pris för människor som underlättat för transpersoner. Detta ser de som en bekräftelse på att de utför ett bra och viktigt arbete.

Hbtq-utbildningens påverkan på arbetssättet

De certifierade pedagogerna berättar att de arbetat mycket med jämställdhet innan de påbörjade hbtq-arbetet, och att det tidigare var vissa medarbetare som hade ett större intresse för normkritiskt förhållningssätt. Skillnaden nu mot då, är att alla medarbetare nu har samma intresse och mål. Carola säger:

När vi gör en undervisningsplanering att vi har också har lagt till en flik som heter "normkritiskt förhållningssätt", så måste vi själva tänka igenom - hur arbetar vi med normkritiskt förhållningssätt i det här momentet? Och det är ju något som vi inte har haft med innan den här certifieringen. (Carola)

Carola berättar vidare att de också använder sig av mer bilder och böcker i verksamheten nu än tidigare, exempelvis för att påvisa olika familjekonstellationer. Charlotte säger att de nu har pengar som är öronmärkta till litteratur som ska utgå från diskrimineringsgrunderna och hbtq. Cornelia betonar att de ändrat sitt språkbruk och sitt förhållningssätt sedan certifieringen gjordes. De har fått tänka om och fundera över hur de talar till både barn, vårdnadshavare och medarbetare. Carola instämmer:

Innan tänkte i alla fall inte jag på hur jag ställde en fråga och hur heteronormen kunde påverka den här frågan som jag ställde, som 'har du man och barn?' som att det var en självklarhet. (...) Just hur man ställer frågor är något som också har blivit en del av hbtq-certifieringen. (Carola)

Carola och Charlotte berättar att hbtq-certifieringen har påverkat dem privat. De menar att deras arbete även påverkar vad de säger och hur de agerar i privata sammanhang. De upplever också att det blir ringar på vattnet då de för tankarna vidare inom familjen och att familjemedlemmarna i sin tur för det vidare till vänner och arbetskamrater.

Sammanfattning hbtq-utbildningens påverkan på arbetssättet

De certifierade pedagogerna menar att den största skillnaden på arbetssättet nu och innan certifieringen är att alla medarbetare nu har samma intresse och mål. Inför varje moment de gör i sina verksamheter ställer de sig frågan hur de arbetar normkritiskt. De använder sig också av fler bilder och normkritiska böcker, samt att de ändrat sitt språkbruk och förhållningssätt, både i arbetet med barnen men också då de samtalar med vårdnadshavare eller kollegor.

Möjligheter och svårigheter med en hbtq-certifiering

De icke-certifierade pedagogerna anser att det ibland är svårt i mötet med vårdnadshavare, då de inte alltid har samma syn eller normer som finns på förskolan. De menar att det är viktigt att informera vårdnadshavare om det förhållningssätt som finns och det arbetssätt som bedrivs i verksamheten, samt att ta stöd av läroplanen. Inez berättar om en händelse som hon

upplevde som obehaglig. En vårdnadshavare uppsökte henne och var mycket upprörd över användandet av ordet "hen" och var orolig att sonen inte skulle få vara pojke. Inez förklarade då att det inte handlar om att göra alla barn till hen, utan att syftet är att visa på att det finns ett pronomen för dem som inte känner sig som en han eller hon.

Jag hade en förälder som kom till mig för ett tag sedan och då frågade han "använder ni ordet hen här?" Jättearg var han. Det ordet fick absolut inte förekomma i detta barnets närvaro. (...) Jag tror att han hade missuppfattat själva grejen lite. Men det kan vara lite svårt med just vårdnadshavare, hur man ska få med dem på banan också. (Inez)

Ingrid påtalar att det i dessa fall är viktigt att ha bra argument, att man kan stå för vad man säger när en förälder kommer med liknande påståenden och ställer pedagogen mot väggen. Iris håller med och påtalar att de som pedagoger får arbeta en hel del med att bredda normer och att ha ett öppet och tillåtande förhållningssätt till barnen.

I likhet med de icke-certifierade pedagogerna, upplever pedagogerna på hbtq-förskolan att den största svårigheten är att involvera och nå ut till alla vårdnadshavare.

Man önskar att de hade fått göra samma resa som vi har gjort (...) Vi får jobba så mycket med saker som kommer utifrån som de hade kunnat vara med och jobba med också. Det har jag tänkt på. (Cecilia)

Cecilia säger att hon ibland undrar om vårdnadshavarna inte vet hur de arbetar på förskolan. Hon upplever att vårdnadshavare ofta kommer med kommentarer som har med könsstereotyper, tvåkönsnormen eller heteronormen att göra. Det kan till exempel handla om att barnen blir ifrågasatta om de endast leker med barn av motsatt kön eller att två barn av olika kön som leker tillsammans får kommentarer om att de är kära i varandra. Pedagogerna på hbtq-förskolan anser dock att vårdnadshavarna borde veta hur de arbetar på enheten, med tanke på all information som på olika sätt når ut till dem. Charlotte säger att vårdnadshavarna informeras om hur arbetet på förskolan går till vid exempelvis inskolning, utvecklingsamtal och föräldramöten. Hon upplever att vårdnadshavarna är bra på att fråga om saker som till exempel sitter uppe på väggarna i verksamheten även om det också finns vårdnadshavare som inte visar något intresse alls. Carola förklarar att förskolechefen skickar ut ett informationsbrev till vårdnadshavarna några gånger per termin, där det bland annat står en kort sammanfattning om hur de arbetar med hbtq på enheten. Hon berättar också att de på enheten har märkt att allt färre vårdnadshavare dyker upp på föräldramöten. Camilla menar att samhället förändras hela tiden och att vårdnadshavare nu upplever att de har mindre tid att tillgå än tidigare. Pedagogerna är överens om att information ges till vårdnadshavare på olika sätt, men att det är upp till vårdnadshavarna själva välja att ta del av den. Problematiken ligger i att inte alla vårdnadshavare är intresserade av att ta del av informationen.

Ett annat område som de icke-certifierade pedagogerna är överens om att de skulle vilja förbättra i sitt arbete gällande hbtq, är att tänka sig mer för gällande orden "föräldrar", "mamma" och "pappa". Det finns barn som inte bor tillsammans med sin mamma och/eller pappa, barn som är fosterhemsplacerade och det finns andra familjekonstellationer.

Det är så lätt att säga mamma och pappa för att det är det som är vanligast, men att allt är inom normen. Så att man har ett uttryckssätt som inkluderar allt, där tror jag att jag har utvecklingsmöjligheter. (Irma)

Irma och Ingrid menar att det är svårt att undvika att säga "mamma" och "pappa", eftersom det är de orden som de allra flesta barn använder och som oftast är bland de första ord som barnen lär sig att säga. Irma tycker att det blir konstigt att använda ord som vårdnadshavare bland barnen. Att använda sig av namnen på de som hämtar är inte heller alltid lätt menar Ida. Det är inte säkert att barnet vet vad föräldern heter, resonerar hon. Hon menar också att det ibland blir lite jobbigt för barnen, många barn tror att om det är en man som hämtar, så är det automatiskt pappa. Så är inte alltid fallet och om barnets pappa är död, kan det kännas olustigt ifall någon annan säger att deras pappa kommit för att hämta. Ingrid tror att vuxna upplever att något ämne är laddat och lite besvärligt, men att barnen inte alls tänker på samma sätt.

De icke-certifierade pedagogerna är positiva till en certifiering och ser möjligheter med den. Inez menar att det vore värdefullt med en hbtq-certifiering och att vårdnadshavare med olika relationer eller familjekonstellationer kanske skulle känna sig mer bekväma med att söka sig till förskolan om den var hbtq-certifierad, även om en certifiering inte är aktuell i dagsläget.

Jag ser bara fördelar med det. Jag tänker speciellt på vårdnadshavare. Vi har mest mamma och pappa hos oss, men den lilla familjen som inte är mamma och pappa - hur utanför de kan känna sig. Men har man en sådan certifiering så kanske det känns mer välkomnande. Jag tänker att det kan vara väldigt positivt. Men vi är som sagt inte där än, vi har mycket att jobba på. (Inez)

Det finns dock en viss oro bland de icke-certifierade pedagogerna att kunna bli ifrågasatta av vårdnadshavare som undrar hur man arbetar, men att det i så fall skulle handla om okunskap från vårdnadshavarnas sida och att man som pedagog måste vara tydlig med vad certifieringen innebär.

Sen kan det bli åt andra hållet, att föräldrar kommer och ifrågasätter vad vi arbetar med, men det kanske handlar mer om okunskap. Då måste man vara tydlig med vad det innebär. (Iris)

Alla de certifierade pedagogerna är dock överens att certifieringen mottagits positivt från vårdnadshavarna. Cornelia säger att de får kommentarer från vårdnadshavare som anser att det är bra att de påbörjar hbtq-arbetet redan med 1-åringarna. Camilla berättar att pedagogerna, inför föräldramötet då de skulle tala om för vårdnadshavarna att de skulle genomgå en hbtq-certifiering, var mycket oroliga för vilka reaktioner de skulle få.

Vi var ganska förberedda allihopa på att det skulle kunna bli storm på föräldramötet. Alltså alla här var i 'krisberedskap' i princip, så att vi skulle kunna bemöta negativ kritik, men som sagt, det kändes som att alla hade positiva vårdnadshavare överlag. (Camilla)

Även bland övriga i området där förskolan ligger, har reaktionerna varit övervägande positiva och folk är i allmänhet nyfikna och frågar vad certifieringen innebär, menar Cornelia. Hon berättar att de upplevt negativa reaktioner två gånger och att det bägge gångerna handlade om kritik från personer som inte hade barn placerade på förskolan.

Den största möjligheten som de certifierade pedagogerna ser med det arbetssätt som hbtq-certifieringen medför, är att det leder till ett öppnare klimat och större mångfald. Att det som de lär barnen på förskolan sprids vidare, att saker som barnen säger hemma kan få vårdnadshavare att tänka till. Certifieringen har också lett till en större mångfald då det gäller olika familjekonstellationer, samt att förskolans personal blivit nominerad till ett pris för personer som underlättat för transpersoner och deras närstående, vilket pedagogerna ser som mycket positivt.

De certifierade pedagogerna upplever att de motarbetas av alla normer som styr samhället. De anser att arbetet kring hbtq är en ständigt pågående process.

Man blir ju aldrig färdig. Även om man känner att vi gjort en stor resa och att alla är med på det, så kommer man aldrig att vara färdig. Det kommer alltid dyka upp nya saker. (Cecilia)

Samtliga tolv pedagoger upplever att det är dyrt att hbtq-certifiera sin verksamhet. Det kostar 125000 kr för 25 medarbetare att certifiera sig (RFSL 2018) och pedagogerna spekulerar i att det troligen är en av anledningarna till att det är så pass få förskolor som gjort det. Dessutom görs en omcertifiering vart tredje år som enligt de certifierade pedagogerna kostar omkring 50000 kr. Informanterna menar att det är svårt för kommunala verksamheter att finansiera en sådan utbildning.

Charlotte anser att det är bra att de måste omcertifieras. Det är bra att det ställs krav på verksamheten, det är då kvaliteten upprätthålls, menar hon. Camilla berättar att de genom certifieringen blivit granskade att de verkligen arbetade på det sätt de sa att de arbetade. Under första året fick de skriva mycket och skicka in till RFSL. Dessutom hade de möten tillsammans med en representant från RFSL, både för hela enheten och i den lilla hbtq-gruppen som skapades för att lyfta frågor i ämnet. Certifieringen är ett bevis på att de arbetar med jämställdhet och hbtq-frågor och att det inte är någonting som de bara säger att de arbetar med, menar Camilla. Pedagogerna på den certifierade förskolan är stolta över hur de bedriver sitt arbete och över verksamheten. De anser att certifieringen är en kvalitetsstämpel på det arbete de utför. Något som regnbågsflaggan som hänger på fasaden bevisar. "Vi står för något, för någonting bra," säger Charlotte.

Sammanfattning möjligheter och svårigheter

Både de certifierade och de icke-certifierade pedagogerna menar att det ibland kan vara svårt att få med vårdnadshavare i arbetet kring normer och värderingar i verksamheterna. De icke-certifierade pedagogerna anser att många vårdnadshavare inte har kommit lika långt i sitt genustänk som de som arbetar i förskolan. De certifierade pedagogerna menar att det är vanligt att vårdnadshavare kommer med könsstereotypa eller heteronormativa kommentarer samt att pedagogerna upplever att de ofta får arbeta kring sådant som barnen får höra utanför förskolan. De uttrycker en önskan om att vårdnadshavarna fått ta till sig samma kunskap som de själva gjort. De menar också att vårdnadshavarna får information från flera håll, men att många väljer att inte ta den till sig. De icke-certifierade pedagogerna diskuterar att de själva skulle vilja förbättra i sitt arbete kring normer och genus gällande hbtq, genom att tänka sig mer för gällande orden "föräldrar", "mamma" och "pappa", då det finns barn som inte bor tillsammans med sin mamma och/eller pappa, barn som är fosterhemsplacerade och familjekonstellationer.

Samtliga pedagoger är positivt inställda till en hbtq-certifiering. De icke-certifierade pedagogerna menar att en certifiering kanske skulle medföra att de familjer som inte tillhör kärnfamiljsnormen skulle känna sig mer välkomna att välja deras förskola. Däremot finns en oro för motsättningar från vissa vårdnadshavare, men att de skulle grunda sig i okunskap. De certifierade pedagogerna berättar att de bara fått positiva reaktioner från vårdnadshavarna. Den kritik som framförts har skett från två personer som inte hade några barn på förskolan. De certifierade pedagogerna anser att den största möjligheten med hbtq-certifieringen är att det förhoppningsvis leder till ett öppnare samhällsklimat och större mångfald då barnen redan från tidig ålder vidgade normer. Certifieringen är en kvalitetsstämpel på ett väl utfört arbete kring hbtq. Samtliga pedagoger menar att det är en stor nackdel att det är dyrt att certifiera sin verksamhet, vilket troligtvis är en anledning till att så pass få förskolor är certifierade.

DISKUSSION

I detta avsnitt diskuteras undersökningens resultat i relation med tidigare forskning. Valet av fokusgruppsamtal som empiriinsamlingsmetod diskuteras också, samt didaktiska konsekvenser och förslag till vidare forskning.

Resultatdiskussion

Nedan följer vår diskussion kring resultatet kopplat till tidigare forskning, samt våra egna reflektioner.

Innebörd och arbete kring hbtq-frågor

De certifierade pedagogerna menar att det är viktigt att alla barn och familjer känner sig representerade på förskolan. De har en mycket genomtänkt verksamhet där alla avdelningar följer samma tydliga mål och riktlinjer. Samtliga certifierade pedagoger berättar att de använder sig mycket av bilder och litteratur i sina verksamheter, att de har lekmaterial där människor från olika diskrimineringsgrunder finns representerade samt att de alla arbetar utefter ett normkritiskt förhållningssätt i allt de gör på förskolan. Detta för att bredda normen och visa på olikheter utan att problematisera. Flera av de tillfrågade icke-certifierade pedagogerna berättar att de arbetar på liknande sätt. Både Burt, Gelnaw & Lesser (2010) och Souto-Manning & Hermann-Wilmarth (2008) påtalar vikten av att använda sig av barnlitteratur som behandlar olika familjekonstellationer i verksamheten. Burt, Gelnaw & Lesser (2010) menar också att genom att ha tillgång till spel, pussel, dockor, sånger, affischer och foton som visar på olika familjekonstellationer kan fler barn känna sig mer inkluderade och därigenom också öka sin självkänsla. Averett, Hedge & Smith (2017) nämner i sin artikel att studier visat att karaktärer i barnlitteratur ofta är vita och heterosexuella och menar att det är bra med mer mångfald i böcker som används i verksamheten. Detta är någonting som diskuterades i intervjun med de certifierade pedagogerna. Då de kritiskt granskade barnlitteratur upptäckte de att de flesta böcker skildrade samma typer av personer. De upplevde att de flesta barnböcker handlade om vita familjer med en mamma, en pappa och två barn – då gärna en pojke och en flicka, samt att det sällan handlade om någon person med en funktionsvariation. Det diskuterades också bland samtliga pedagoger att de upptäckt att

många böcker, texter och sånger handlar om manliga karaktärer. Samtliga certifierade pedagoger och flera av de icke-certifierade pedagogerna menade att de aktivt sökte litteratur, sånger eller andra texter som handlar om andra karaktärer än manliga, men också att de bytte ut pronomen i befintliga texter då och då.

Den statliga offentliga utredningen *Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete* (SOU 2006:75) visar att det är av betydande vikt för jämställdhetsarbetet hur miljön i förskolan är utformad. Enligt utredningen bör rummen på förskolan innehålla blandade leksaker och inte sorteras in efter stereotypa antaganden om vad som passar pojkar respektive flickor. Då leksaker blandas blir lekarna mer könsöverskridande och pojkar och flickor leker mer tillsammans, enligt utredningen. De tillfrågade pedagogerna säger att de arbetar på samma sätt och menar att de ser till att olika lekmaterial finns i varje rum. Enligt Eidevald och Lenz Taguchi (2011) är det en vanlig föreställning bland pedagoger att om barnen gör könsöverskridande val så har pedagogerna lyckats. Författarna menar att det ses som positivt bland personal i förskolan ifall pojkar leker med dockor och flickor med bilar och att könsneutralitet bland barnen eftersträvas av pedagoger. Däremot menar Eidevald och Lenz Taguchi (2011) att det saknas acceptans ifall barnen skulle uppleva sig själva som ett annat kön än de tilldelats vid födseln eller ifall barnen skulle uppfatta sig som både pojke och flicka eller inget av det. Detta motsägs dock både av certifierade och icke-certifierade pedagoger som arbetat i barngrupp där ett barn uppleva sig som ett annat kön än sitt biologiska. Dessa pedagoger menar att de inte sett det som någonting konstigt, utan att barnet har fått ha det pronomen det själv önskat och accepterats som den hen är. De certifierade pedagogerna blev dessutom nominerade av barnets föräldrar till ett pris för personer som underlättat för transpersoner.

Vi anser, i likhet med forskningen (Averett, Hedge & Smith, 2017; Burt, Gelnow & Lesser, 2010; Souto-Manning & Hermann-Wilmarth 2008), att det är viktigt att samtala kring olikheter på ett icke problematiserande sätt. Att ha olika material såsom bilder, pussel, böcker och figurer ser vi som ett bra sätt att få in det naturligt i verksamheterna. Vi upplever också att det är bra att ha blandade leksaker i de olika rummen på förskolan. Detta för att det kan leda till en mer kreativ lek då olika material möts och kanske används på nya sätt (SOU 2006:75). Byggklossar kanske kan bli till pengar i ett café och barbie kanske kan bli bilmekaniker. Vi är av åsikten att lekmaterial inte ska plockas bort för att de är stereotypa utan anser att det är pedagogernas uppgift att visa på att det går att leka olika lekar med samma material.

Den tydligaste skillnaden mellan de hbtq-certifierade och de icke hbtq-certifierade pedagogerna är att de som genomgått certifieringen har en tydlig gemensam syn på både förhållningssätt och arbetssätt vad gäller alla frågor i studien. De certifierade pedagogerna instämmer i och utvecklar varandras svar, samt beskriver samma typ av arbetssätt. Bland de icke-certifierade pedagogerna är det tydligt att varje avdelning arbetar på sitt sätt och att arbetssätten kan skiljas åt mellan dem. Bland dessa pedagoger finns det några som svarar att de inte arbetar med olika familjekonstellationer eller könsidentitetsfrågor eftersom de inte har personer i regnbågsfamiljer eller med könsdysfori på sina avdelningar. Detta är beklämmande, anser vi, då arbetet med mångfald måste vara ständigt pågående i förskolan. Pedagogerna i förskolan ska i verksamheten synliggöra och lyfta fram omsorg om och hänsyn till andra människor, rättvisa, jämställdhet och rättigheter (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016) och det är enligt oss omöjligt att genomföra om arbetet enbart bedrivs utefter vilka barn som för tillfället är placerade på avdelningen.

Normer och inkludering

Samtliga pedagoger i studien upplever att arbetet kring normer är problematiskt, då normer är mycket rotade i vårt samhälle. Salmson & Ivarsson (2015), Wedin (2014) och Ohlson Sandahl (2015) menar att det alltid är en form av maktförhållande då det kommer till normer. Den håller sig innanför ramen för vad som anses vara normalt, står alltid över den som befinner sig utanför ramen. Skolverket (2009) menar i sin rapport att flera verksamheter arbetat med att människor ska lära sig att tolerera personer ur minoritetsgrupper. I sin rapport slår de fast att toleransbegreppet snarare pekar ut olikheter istället för att normalisera och att detta skapar fler maktpositioner då de som befinner sig inom normen tar sig rätten att tolerera de som står utanför. Pedagogerna i studien talar om att de arbetar med att bredda normer, att ha tillåtande verksamheter där barnen kan känna sig trygga samt att ha ett normkritiskt förhållningssätt. Detta är helt i linje med queerteorin, där normer ifrågasätts och där varje individ har rätt sin egen identitet (Schei Jessen 2017).

Vi vill påstå att det är av stor vikt för barnens självkänsla att personal i förskolan ser till att alla barn blir inkluderade och känner sig representerade i verksamheten. Här har pedagogerna ett mycket stort ansvar. Genom att öka barnens självkänsla får barnen också en trygghet i att vara sig själva, att ha sin egen identitet och inte oroas för vad andra ska tycka. Då pedagoger visar på att alla människor är lika mycket värda, oavsett varifrån de kommer, hur de ser ut, vem de är kär i, hur deras familjesituation ser ut eller vilken identitet de har, lär sig barnen att inte ha lika mycket fördomar. Detta i sin tur leder till färre kränkningar, diskrimineringar och trakasserier (Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe & Rubinson 2013).

Likabehandlingsarbete

De certifierade pedagogerna berättar att de diskuterar diskrimineringsgrunderna på sina arbetsplatsträffar och att alla dessa finns representerade i den likabehandlingsplan som de tagit fram på förskolan. I likhet med vad Diskrimineringsombudsmannen (2018) beskriver, arbetar de förebyggande för att förhindra kränkningar och det skrivs åtgärder ifall sådana ändå skulle uppstå. De icke-certifierade pedagogerna berättar att de ser på barnen som olika individer och menar att om barnen behandlas olika, beror det på att varje individ har sitt särskilda behov. De ser inte på barnen som flickor och pojkar, utan som olika personer med sina egna personligheter. Detta är i motsats till vad Eidevald (2009) och Hellman (2010) diskuterar hur pedagoger vanligtvis ser på pojkar och flickor som varandras motsatser.

För att likabehandlingsarbetet i förskolan ska bedrivas på ett fungerande sätt, krävs att personalen aktivt arbetar mot kränkningar (Diskrimineringsombudsmannen 2018). Detta kan endast ske om det kontinuerligt sker undersökningar och utvärderingar, samt att dessa följs upp och att åtgärder sätts in vid behov. Vi anser att detta inte får nedprioriteras, utan har stor betydelse för hur barnen kommer att se på andra människor i framtiden. Om pedagoger ser mellan fingrarna då kränkningar sker visar de för barnen att det är accepterat att behandla andra människor illa. Liksom Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe & Rubinson (2013) anser vi att människors attityder påverkas av de personer som finns i ens närhet, vilket innebär att det är de vuxnas ansvar att visa barnen att ingen människa får behandla någon annan illa. Detta framkommer dessutom med all tydlighet i förskolans läroplan (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016).

Könsidentitet och genus

Trots att det ses som ovanligt (Frisén, Rydelius & Söder 2017), berättar pedagoger från både den certifierade förskolan och den icke-certifierade förskolan att de arbetat med barn med könsdysfori i sina verksamheter. Könsidentiteten är komplex, då den både är biologiskt, juridiskt, mentalt och socialt betingad (Ohlsson Sandahl 2015, Nationella sekretariatet för genusforskning 2016). De certifierade pedagogerna menar att de inte korrigerar barnen då de benämner ett barn för ett annat pronomen än det som personalen uppfattar barnet som. Detta för att personalen inte alltid vet vilket pronomen barnet själv identifierar sig som. De säger också att de i barngrupp diskuterar rätten att välja vilket pronomen barnen upplever sig som och att det inte måste höra ihop med ens biologiska kön. Detta i likhet med queerteorin förespråkar (Schei Jessen 2017). Burt, Gelnow & Lesser (2010) menar att det är vanligt att lärare förutsätter att alla barn i en barngrupp är heterosexuella, vilket innebär att homosexuella, bisexuella, transpersoner eller barn i regnbågsfamiljer kan uppleva sig exkluderade. Därför är det viktigt som pedagog att ha ett öppet förhållningssätt och att diskutera olikheter utan att problematisera. Samtliga certifierade pedagoger och flera av de icke certifierade pedagogerna berättar att de arbetar med att inte benämna barnen med pojkar och flickor, för att de inte vet vilket kön barnen uppfattar sig själva som.

I likhet med queerteorin anser vi att identiteter är någonting som skapas över tid (Schei Jessen 2017). För att stärka barnens självkänsla menar vi att det är viktigt att låta barnen utveckla sin egen identitet. Att som pedagoger samtala kring att barnens identitet och pronomen inte handlar om deras biologiska kön, är en viktig aspekt för de barn som exempelvis upplever könsförvirring. Vi anser att det är av mycket stor vikt att personalen i förskolan ständigt arbetar med att låta alla barn känna sig inkluderade genom att exempelvis läsa litteratur som handlar om människor med funktionsvariationer, personer i olika familjekonstellationer eller människor med olika identiteter eller hudfärger utan att problematisera. Precis som de flesta pedagogerna i vår studie, menar vi att det är bra att undvika uttryck som "sluta bråka nu, killar" eller "nu får ni vara tysta, flickor!". Detta dels för att det är ett led i barnens identitetsskapande; att barnen inte ska bli påtvingade en identitet utefter det kön de tilldelades vid födseln, men också i stor grad för att i största möjliga mån undvika kollektiv bestraffning. Vid användandet av uttryck där alla personer av samma biologiska kön räknas in är det mycket lätt att någon oskyldig får skulden för något som en eller flera andra personer gjort sig skyldiga till. Alla pojkar i rummet kanske inte bråkar och alla flickor vid bordet kanske inte högljudda. Genom att istället använda sig av namnen på de barn det berör, kan barnen bli stärkta i känslan av att få vara sig själv och inte bara vara en i mängden samtidigt som risken för kollektiv bestraffning minskas.

Hbtq-certifieringens betydelse

Alla de tillfrågade pedagogerna anser att det krävs kunskap för att kunna bedriva en bra hbtq-inkluderande verksamhet, något som de icke-certifierade pedagogerna dock anser sig behöva mer av. De certifierade pedagogerna menar att det är viktigt personalen är engagerad, driven och håller frågorna levande för att arbetet med hbtq ska fungera så bra som möjligt. I enighet med de tillfrågade pedagogerna slår flera studier fast att det är av stor vikt att personalen i förskolan har kunskap inom hbtq och inkludering (Averett, Hedge och Smith 2017; Burt, Gelnow & Lesser 2010; Cloughessy & Waniganayake 2014; Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe & Rubinson 2013).

Vi anser, i likhet med samtliga pedagoger samt vad flertalet studier (Averett, Hedge och Smith 2017; Burt, Gelnaw & Lesser 2010; Cloughessy & Waniganayake 2014; Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe & Rubinson 2013) påvisat, att kunskap är det viktigaste redskapet då det kommer till att bedriva en fungerande hbtq-inkluderande verksamhet i förskolan. I och med RFSLs hbtq-certifiering har de certifierade pedagogerna tillgodosett sig mycket kunskap som de inte tidigare hade, vilket har lett till ett mer inkluderande förhållningssätt och arbetssätt. De icke-certifierade pedagogerna uttrycker istället en önskan om mer kunskap i ämnet. Kunskap är makt, och med den följer möjlighet till förändring. Vi vågar påstå att om pedagoger är pålästa i ämnet kan de på ett inkluderande och icke-problematiserande sätt vidga normer och på så vis föra framtiden mot ett mer öppet klimat i samhället.

Möjligheter och svårigheter med hbtq-certifiering

Samtliga informanter menar att det ibland är svårt att få med vårdnadshavare i det arbete som utförs i förskolan. Pedagogerna upplever att många vårdnadshavare inte har samma syn på exempelvis normer eller genus. De menar att många vårdnadshavare inte har samma kunskap som personalen i förskolan. De certifierade pedagogerna uttrycker en önskan om att även vårdnadshavare fått ta del av utbildningen som de fått i samband med certifieringen. En av de icke-certifierade pedagogerna blev ifrågasatt och upplevde situationen som obehaglig då en vårdnadshavare mycket tydligt uttryckte sitt motstånd till ordet *hen* och påtalade att ordet inte fick förekomma i närheten av dess barn.

Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe & Rubinson (2013) menar att en individs attityd påverkas av sina egna åsikter om vad som är rätt och fel och att dessa i sin tur baseras på tidigare erfarenheter samt påverkan från andra personer i individens närhet. Detta innebär att barn påverkas av vuxnas förhållningssätt och åsikter. Vi anser att det är viktigt att pedagogerna på förskolan informerar vårdnadshavarna hur de arbetar på förskolan. Eftersom pedagogerna uttrycker att många vårdnadshavares handlingar och kommentarer beror på okunskap, finns möjligheten för förskolepersonalen att dela med sig av den kunskap de besitter. Det finns idag många kanaler att nå ut till barnens familjer och därmed stora chanser att få dela med sig av hur de arbetar i sina verksamheter och varför.

De icke-certifierade pedagogerna ponerar att en hbtq-certifiering skulle kunna leda till en större mångfald på förskolan, då det skulle kunna innebära att fler regnbågsfamiljer skulle söka sig dit. De certifierade pedagogerna bekräftar att detta skett på deras förskola. De upplever också att de i och med certifieringen kunnat bredda normer och att de upplever att barnen tar till sig det förhållningssätt som de har på förskolan. Samtliga pedagoger menar dock att en certifiering är mycket dyr och därför svår för många förskolor att genomföra. I likhet med Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe och Rubinson (2013) och Salmson & Ivarsson (2015) anser pedagogerna att de normer som finns i samhället i stort och därmed också bland vårdnadshavare gör att de upplever att de arbetar "i motvind". De certifierade pedagogerna arbetar efter ett queerteoretiskt sätt, då de aktivt arbetar med att bredda normer (Schei Jessen 2017). Cloughessy & Waniganayake (2014) menar att det är vanligt att pedagoger är rädda för att samtala kring ämnen som kan väcka frågor hos barnen. De menar att det är viktigt att personal i förskolan behöver avdramatisera hbtq-frågor och tala med barnen kring ämnet utan att problematisera.

Vi anser, i likhet med samtliga pedagoger, att en hbtq-certifiering kan medföra att regnbågsfamiljer aktivt söker sig till den certifierade förskolan. Vi menar dock att den

viktigaste fördelen med en sådan certifiering är den kunskap den förmedlar till de personer som inte tillhör en minoritetsgrupp och som medför ett mer inkluderande samhälle. Enligt RFSL får man genom deras hbtq-certifiering verktyg för att systematiskt kunna arbeta med likabehandling, bemötande och mänskliga rättigheter, något som redan ställs som krav på alla förskolor genom Skolverket. Alla förskolor ska, som tidigare nämnts, följa Läroplan för förskolan, Lpfö 98 (2016) och har därmed samma mål, vilket innebär att bemötandet och arbetet i verksamheterna ska bygga på samma grund. Det är därför av stor vikt att alla förskolor, vare sig de är certifierade av RFSL eller inte, arbetar utefter detta synsätt.

Metoddiskussion

Vi kommer här att diskutera och reflektera över fokusgruppsintervjuer som metod.

Då det finns relativt lite forskning kring vårt undersökningsområde, ansåg vi att fokusgruppsintervjuer kunde vara ett bra sätt att få igång en diskussion på och därigenom även delge varandra nya kunskaper (Dimenäs & Björkdahl Ordell 2007). Vi är nöjda med vårt val i att använda oss av fokusgruppsintervjuer då vi anser att metoden uppnått vårt syfte med att skapa fria diskussioner om hur pedagogerna arbetar med hbtq-frågor i sina verksamheter. Det märktes en skillnad i de två olika grupperna som därmed gav oss olika utmaningar. De certifierade pedagogerna svarade i regel omgående med välutvecklade svar, medan de icke certifierade hade länge pauser och betänketid. Det innebar att vi fick se till att noga vänta ut svaren, med vissa följdfrågor till de icke-certifierade, medan vi i andra gruppen fick tänka på att hålla fokus kring vår intervjuguide. För att få så uttömmande svar som möjligt krävs att varje deltagare är engagerade i samtalen (Dahlin Ivanoff & Holmgren 2017). De flesta i varje grupp deltog aktivt i samtalen, men vi upplevde det ändå svårt att hålla alla engagerade och vi lyckades inte med det fullt ut. Det kanske hade blivit annorlunda om vi varit tydligare i vår information före intervjuerna och på så vis få deltagarna mer insatta i ämnet.

Under vår första gruppintervju låg diktafonen på bordet framför oss; samtalsledaren och observatören. Detta medförde att deltagarna som satt längst bort hördes sämre på vårt inspelade material, vilket försvårade arbetet med transkriberingen. Vi drog lärdom av detta och placerade diktafonen i mitten av bordet vid vår nästa intervju.

Fokusgruppsamtalen utfördes i samtalsrum på respektive förskola. Trots att vi valt lugna platser förekom vissa störningsmoment på grund av oförutsägbara händelser. Dessa kan haft påverkan på vårt resultat. Det försvårade också transkriberingen av datainsamlingen, då det innebar att det blev svårt för oss att höra vad informanterna sa. Störningsmomenten skapade även avbrott i samtalet, vilket påverkade studien negativt då informanternas fokus för en stund riktades från intervjun.

Didaktiska konsekvenser

Det har diskuterats att barnlitteratur som speglar olika familjekonstellationer, vänskapsrelationer, känslor, funktionsvariationer kan användas för att vidga normer. Vi anser, i likhet med Burt, Gelnaw & Lesser (2010), Souto-Manning & Hermann-Wilmarth (2008) och Averett, Hedge och Smith (2017) att det är ett bra sätt att få med olikheter i verksamheterna. Igenkänningsfaktorer leder till alla får chans att känna sig inkluderade. Det är dock viktigt att inte problematisera, utan snarare normalisera. Annars finns risken för att den uttalade normen

förstärks ytterligare. Vår reflektion kring det är att det gäller att vi som pedagoger tänker till noggrant hur vi gör, hur vi presenterar en saga och hur vi talar till barnen. Om normkritiska böcker står i en separat hylla och plockas fram vid särskilda tillfällen, har vi redan där förstärkt att övrig litteratur som finns framme och tillgängliga för barnen är det som utgör normen. Vi menar därför att all sorts litteratur ska finnas tillgängligt och inte särskiljas. Vi anser att det är viktigt, då det tydligt står beskrivet i läroplanen (Läroplan för förskolan Lpfö 98 2016), att vi som pedagoger påvisar olikheter oavsett om det finns barn med familjer som representerar den målgruppen eller inte, för att minska fördomar, diskrimineringar och trakasserier.

Intervjupersonerna upplever det svårt att få med vårdnadshavare ”på tåget” i arbetet med jämlikhetsfrågor. Vi menar att det är viktigt att nå ut till vårdnadshavarna genom personlig kontakt, webbverktyg, e-post, sociala medier för att öka förståelsen över vad vi i förskolan arbetar med och varför det är viktigt. Kunskap leder, som ovan nämnts, till färre trakasserier, kränkningar, och diskrimineringar (Averett, Hedge och Smith 2017; Burt, Gelnaw & Lesser, 2010; Cloughessy & Waniganayake 2014; Dragowski, Elizalde-Utnick, McCabe & Rubinson 2013).

Pedagogerna påtalar att den invanda samhällsnormen försvårar arbetet kring normer i den pedagogiska verksamheten. I likhet med queerteorin, vill vi ifrågasätta och kritiskt granska de normer som finns i samhället (Schei Jessen 2017). Vi lyfter toleransbegreppet i samband med detta som i stort innebär att bara vi breddar vår kunskap om varandras olikheter kommer vi lära oss att tolerera det som går utanför den egna normen. Detta ses som något positivt, men det som händer är att det finns en viss maktskillnad som vi inte ser. Den maktskillnaden osynliggörs, men det är den som behöver uppmärksammas för att det ska kunna ske en förändring. Det är av vikt att visa på att även om människor är olika, är vi, oavsett kön, sexuell läggning, funktionshinder, etnicitet lika på insidan (Henkel & Tomičić 2017).

Vi behöver inta ett normkritiskt perspektiv för att inte hamna i invanda normer. Vi behöver bli medvetna om hur vi gör, för att sedan genom ett medvetet val göra på ett annat sätt. Det här är möjligt om vi får syn på hur normer konstrueras. Forskning visar på att det är viktigt med kunskap för att skapa en förståelse och de intervjuade certifierade pedagogerna påtalade att de har lärt sig att bli medvetna och skapa en förståelse på ett djupare plan efter hbtq-certifieringen (Burt, Gelnaw & Lesser (2010); Cloughessy och Waniganayake (2014).

I arbetet med jämställdhet i förskolan kan det ibland bli missförstånd som istället gör att vi hamnar i konflikt. Det handlar inte om att alla ska bli lika, inte att vi ska göra tvärtom och inte heller att vi ska ta bort, exempelvis det som anses mest feminint som barbie eller maskulint som Batman. Det handlar om att lägga till i barnens handlingsutrymmen för att skapa trygghet hos barnen, trygga barn vågar vara sig själva oavsett hur stereotyperna ser ut (Henkel & Tomičić 2017).

Förslag till vidare forskning

Då det är ett relativt utforskat ämne skulle vi gärna se att det forskades vidare kring hur arbetet med hbtq bedrivs i förskolan och vilken påverkan en hbtq-certifiering har på arbetssättet. En mer omfattande studie med fler intervjuer, samt observationer och enkäter skulle ge ett mer tillförlitligt och trovärdigt resultat. Det skulle vara intressant att se hur väl en mer omfattande studie överensstämmer med det resultat vi kommit fram till. Vi skulle vilja

veta ifall det finns skillnader i det pedagogerna uttryckt gentemot deras agerande, samt vårdnadshavarnas upplevelser.

REFERENSER

- Averett, Paige. Hedge, Archana & Smith, Justin (2017). Lesbian and gay parents in early childhood settings: A systematic review of the research literature. *Journal of the early childhood research*, vol. 15 (1), ss. 34-46. DOI: 10.1177/1476718X15570959
- Björkdahl Ordell, Susanne & Dimenäs, Jörgen (2007). *Lära till lärare: att utveckla läraryrket - vetenskapligt förhållningssätt och vetenskaplig metodik*. 1. uppl. Stockholm: Liber.
- Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber.
- Burt, Tracy. Gelnaw, Aimee & Lesser, Lee Klinge (2010). Creating Welcoming and Inclusive Environments for Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Families in Early Childhood Settings. *YC Young Children*, vol. 65 (1), ss 97-102. <https://search-proquest-com.lib.costello.pub.hb.se/docview/197651439/fulltextPDF/DA72F87049064CBCPQ/1?accountid=9670>
- Codex (2018). *Forskning som involverar barn*. <http://www.codex.vr.se/manniska1.shtml> [2018-01-05]
- Codex (2018). *Informerat samtycke*. <http://www.codex.vr.se/manniska2.shtml> [2018-01-05]
- Cloughessy, Kathy & Waniganayake, Manjula (2014). Early childhood educators working with children who have lesbian, gay, bisexual and transgender parents: what does the literature tell us? *Early Child Development and Care*, Vol. 184 (8), ss. 1267–1280, DOI:10.1080/03004430.2013.862529
- Dahlin-Ivanoff, Synneve & Holmgren, Kristina (2017). *Fokusgrupper*. Upplaga 1 Lund: Studentlitteratur.
- Diskrimineringsombudsmannen (2018). *Skyddade diskrimineringsgrunder*. <http://www.do.se/om-diskriminering/skyddade-diskrimineringsgrunder/> [2018-04-30]
- Diskrimineringsombudsmannen (2018). *Förskolans och skolans aktiva åtgärder*. <http://www.do.se/framja-och-atgarda/forskolan-och-skolans-ansvar/> [2018-04-30]
- Davidsson, Birgitta (2007). Fokuserade gruppintervjuer. I Björkdahl Ordell, Susanne & Dimenäs, Jörgen (red.) *Lära till lärare: att utveckla läraryrket - vetenskapligt förhållningssätt och vetenskaplig metodik*. 1. uppl. Stockholm: Liber ss. 63-69.
- Dragowski, Eliza A. Elizalde-Utnick, Graciela. McCabe C, Paul. Rubinson, Florence (2013). Behavioral intention of teachers, school psychologists, and counselors to intervene and prevent harassment of lgbtq youth. *Psychology in the Schools*, 50 (7), ss. 672–688. doi:10.1002/pits.21702
- Eidevald, Christian (2009). *Det finns inga tjejbestämmare: att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek*. [Elektronisk resurs] Diss. <http://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:158528/FULLTEXT01.pdf> [2018-03-14]

Eidevald, Christian & Lenz Taguchi, Hillevi (2011). Genuspedagogik och förskolan som jämställdhetspolitisk arena. I Lenz Taguchi, Hillevi, Bodén, Linnea & Ohrlander, Kajsa (red.). *En rosa pedagogik: jämställdhetspedagogiska utmaningar*. 1. uppl. Stockholm: Liber.

Ewald, Hugo (2017). Här är 10 framsteg för hbtq-personer i Sveriges historia. *Metro*, 10 maj. <https://www.metro.se/artikel/h%C3%A4r-%C3%A4r-10-framsteg-f%C3%B6r-hbtq-personer-i-sveriges-historia> [2018-03-11]

Fejes, Andreas & Thornberg, Robert (red.) (2009). *Handbok i kvalitativ analys*. 1. uppl. Stockholm: Liber.

Frisén, Louise, Rydelius, Per-Anders & Söder, Olle (2017). Kraftig ökning av könsdysfori bland barn och unga. *Lakartidningen.se*, 23 februari. <http://www.lakartidningen.se/Klinik-och-vetenskap/Klinisk-oversikt/2017/02/Kraftig-okning-av-konsdysfori-bland-barn-och-unga/> [2018-03-11]

Hellman, Anette (2010). *Kan Batman vara rosa? [Elektronisk resurs] : förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2010 <http://hdl.handle.net/2077/22776> [2018-03-05]

Henkel, Kristina & Tomičić, Marie (2017). *Ge ditt barn 100 möjligheter istället för 2: om genusfällor och genuskrux i vardagen*. Andra utgåvan, första upplagan. Linköping: Olik.

Hemlin, Carolina (2017). De sjukskrev sig för att bli friskförklarade. *Dagens arbete*, 9 juni. <http://da.se/2017/06/de-sjukskrev-sig-for-att-bli-friskforklarade/> [2018-04-05]

Hirdman, Yvonne (1988). *Genussystemet: teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*. [Elektronisk resurs] Uppsala: Maktutredningen. <http://hdl.handle.net/2077/41325> [2018-01-15]

Johansson, Bo & Svedner, Per Olov (2006). *Examensarbetet i lärarutbildningen*. 4. uppl. Uppsala: Kunskapsföretaget.

Kulick, Don (u.å). I *Nationalencyklopedin*. Queerteori. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/queerteori> [2018-03-16]

Läroplan för förskolan Lpfö 98. (2016). Stockholm: Skolverket.

Löfdahl, Annica (2014). God forskningsed – regelverk och etiska förhållningssätt. I Löfdahl, Annica, Hjalmarsson, Maria & Franzén, Karin (red.). *Förskollärarens metod och vetenskapsteori*. 1. uppl. Stockholm: Liber, ss 32-43.

Malmberg, Denise (u.å). I *Nationalencyklopedin*, Judith Butler. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/judith-butler> [2018-03-16]

Malmquist, Anna, Hanner, Hans & Lundberg, Tove (2017). Hbtq+ och psykologi i en historisk tillbakablick. I Lundberg, Tove, Malmquist, Anna & Wurm, Matilda (red.) *HBTQ+: psykologiska perspektiv och bemötande*. Första utgåvan. Stockholm: Natur & kultur, ss. 15-33.

- Nationella sekretariatet för genusforskning (2016). *Om kön och genus*
<https://www.genus.se/kunskap-om-genus/om-kon-och-genus/> [2018-03-16]
- Norrhem, Svante, Rydström, Jens & Markusson Winkvist, Hanna (2015).
Undantagsmänniskor: en svensk HBTQ-historia med utblickar i världen. 2., [rev.,
 uppdaterade och omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Ohlsson Sandahl, Frida (2015). *{Inkludera}: jämställdhet och hbtq i organisationen*. 1. uppl.
 Stockholm: Idealista.
- Regné, Åsa (2015). *30 år sedan homosexualitet slutade vara en sjukdom i Sverige*.
<http://www.rfsu.se/sv/Sex-och-politik/Debattartiklar/30-ar-sedan-homosexualitet-slutade-vara-en-sjukdom-i-Sverige/> [2018-02-11]
- RFSL (2018). *Hbtq-certifiering*.
<https://www.rfsl.se/certifiering-och-utbildning/det-haer-aer-en-certifiering> [2018-02-11]
- RFSU (2018). *Viktiga årtal och reformer*. <http://www.rfsu.se/sv/Om-RFSU/RFSUs-historia/Viktiga-artal-och-reformer/> [2018-02-11]
- Salmson, Karin & Ivarsson, Johanna (2015). *Normkreativitet i förskolan: om normkritik och vägar till likabehandling*. 1. uppl. Linköping: Olik.
- Schei Jessen, Reidar (2017). Queer. I Lundberg, Tove, Malmquist, Anna & Wurm, Matilda (red.) *HBTQ+: psykologiska perspektiv och bemötande*. Första utgåvan. Stockholm: Natur & kultur, ss. 125-135.
- SFS 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Delegationen för jämställdhet i förskolan. (2006). *Jämställdhet i förskolan: om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete : slutbetänkande*. Stockholm: Fritzes.
- Souto-Manning, Mariana. Hermann-Wilmarth, Jill (2008). Teacher inquiries into gay and lesbian families in early childhood classrooms. *Journal of early childhood research*, vol. 6 (3), ss 263–280. doi: 10.1177/1476718X08094450
- Thurén, T. (2007). *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Liber.
- Trost, Jan (2010). *Kvalitativa intervjuer*. 4., [omarb.] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Trost, Jan (2012). *Enkätboken*. 4., uppdaterade och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Wedin, Eva-Karin (2014). *Jämställdhetsarbete i förskola och skola*. 3., [uppdaterade] uppl. Stockholm: Norstedts juridik.
- Westlund, Ingrid (2009). Hermeneutik. I Fejes, Andreas & Thornberg, Robert (red.) (2009). *Handbok i kvalitativ analys*. 1. uppl. Stockholm: Liber, ss.62-80.
- Wibeck, Victoria (2010). *Fokusgrupper: om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. 2., uppdaterade och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur.

BILAGA 1

Frågeguide

Frågor till samtliga

1. Vad innebär hbtq-frågor för er?
2. Hur arbetar ni kring hbtq-frågor i verksamheten?
3. Vilka normer präglar er förskoleavdelning när det gäller hbtq-frågor? (Grundläggande värden?)
4. Hur ingår hbtq-frågor i ert likabehandlingsarbete?
5. Hur skulle ni beskriva ert värdegrundsarbete kring hbtq, könsidentitet och genus?
6. Hur arbetar ni kring könsidentitet och genus i er verksamhet?
7. Vad anser ni krävs för att bedriva en hbtq-inkluderande verksamhet?
8. Vad tycker ni fungerar bra i ert arbete med normer och inkludering gällande hbtq?
9. Vad skulle ni vilja utveckla/förbättra i ert arbete med normer och inkludering gällande hbtq?

Frågor till certifierade förskolor:

1. Hur kom det sig att ni valde att hbtq-certifiera er verksamhet?
2. Vad innebär certifieringen för er?
3. Hur har det mottagits?
4. Hur ser ert arbetssätt ut nu jämfört med innan certifieringen?
5. Vad ser ni för möjligheter och svårigheter med det arbetssätt som hbtq certifieringen medför?

Frågor till icke-certifierade förskolor:

1. Vad vet ni om RFSL:s hbtq-certifiering?
2. Vad tror ni en sådan certifiering skulle generera?
3. Skulle ni kunna tänka er att bli en hbtq-certifierad förskola? Motivera!

BILAGA 2

HÖGSKOLAN
I BORÅS

Informationsbrev

2018-01-19

Till berörda pedagoger på XXXXXXX förskola

Vi heter Carolina Hjertkvist och Sara Lindberg och studerar till förskollärare vid Högskolan i Borås, Akademin för bibliotek, information, pedagogik och IT.

Under sista terminen ska vi studenter genomföra ett examensarbete där ett valt område skall undersökas. Vi har valt göra en intervjustudie för att ta reda på pedagogernas syn på normer, värderingar och hbtq i förskolan. Vi har valt att göra intervjuerna i fokusgrupper. För att vi ska ha möjlighet att lyssna på svaren igen, kommer intervjuerna att spelas in.

Det är viktigt att ni som respondenter vet att vi i vår undersökning utgår ifrån de forskningsetiska principerna, vilka innebär att:

- Alla uppgifter i undersökningen kommer att behandlas med största varsamhet, så att inga obehöriga kan ta del av dem.
- De uppgifter som framkommit i undersökningen används enbart för denna undersöknings syfte.
- Alla uppgifter kring deltagarna i undersökningen kommer att vara konfidentiella. Fiktiva namn på pedagoger och förskola används så att allas identiteter skyddas.
- Undersökningen är frivillig och det går när som helst att avbryta deltagandet.

Om ni har frågor och funderingar kring undersökningen kan ni nå oss på S153386@student.hb.se eller S152204@student.hb.se

Med vänliga hälsningar

Carolina Hjertkvist och Sara Lindberg

BILAGA 3

Hej!

Vi har valt att dela ut lite information kring vad en hbtq-certifiering innebär innan intervju. Den här informationen är direkt tagen från RFSL:s hemsida. Texten är alltså inte skriven av oss. Detta innebär att åsikter och värderingar i texten är RFSL:s egna. Vi önskar att ni inför fokusgruppsintervjun läser in er på texten och funderar på hur ni ser på detta.

Med vänliga hälsningar
Carolina Hjertkvist och Sara Lindberg

HÖGSKOLAN I BORÅS

Besöksadress: Allégatan 1 · Postadress: 501 90 Borås · Tfn: 033-435 40 00 · E-post: registrator@hb.se · Webb: www.hb.se